

Madaras László

HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ SZOLNOK HATÁRÁBAN

A temető környezete és feltárásának története

Szolnok és Rákóczi falva között találjuk a város Szanda nevű határrészét. A környék meghatározó létesítménye a szolnoki katonai repülőtér. A lelőhely területe ezért egészen az 1989-es rendszerváltásig megközelíthetetlen, zárt katonai hadászati volt, ahol nem csupán repülőtéri tevékenység folyt, hanem kiképzési célokat is szolgált.

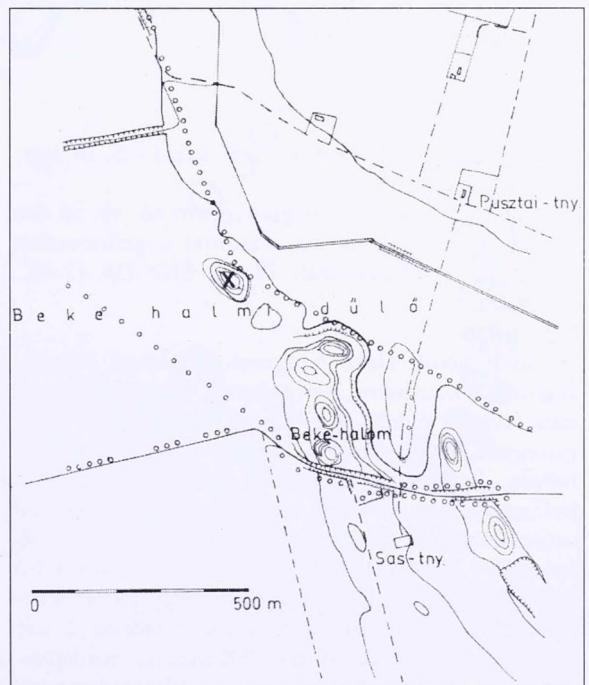
A rendszerváltás után a földek jelentős része magántulajdonba került, s a tulajdonosok több homokbányát nyitottak a környéken. Az egyik ilyen bánya az un. „Beke Pál” halma mellett létesült. Maga a halom Szolnok környékének a legmagasabb pontja. A természetes homok-domsor legdélibb halmára még egy kurgánt is építettek, így lett a környék meghatározó térformája. A homokdombok sorozata az egykori Tisza magaspartján található, félszigetszerű nyúlványait egykor a folyó kis öblei választották el egymástól. A bányászat során ezt a magaspartsort kezdték el kitermelni közvetlenül a Beke Pál halmanak tövétől kiindulva.

A homokkitermelés során szarmata és 10–12. századi köznépi sírok kerültek elő 2001 nyarán (Szolnok-Szanda Beke Pál halma I. lelőhely). A leletek és a lelőhely veszélyeztetettsége miatt a szolnoki Damjanich János Múzeum megbízásából azonnal leletmentésbe kezdtünk a területen. A feltárás folytatásával párhuzamosan a lelőhely környezetében intenzív terepbejárást folytattunk. Ennek eredményeként azonosítottunk egy őskori, neolitik(?) lelőhelyet (Szolnok-Szanda Beke Pál halma II.) és egy újabb 10. századi temetőt. Ez kapta a Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. számot. A temetőt a felszínen heverő embercsontok mellett már a kezdetekkor honfoglalás kori leletek (gyöngyök, ezüst veretek stb.) jelezték (l. térkép).

Mivel a területen intenzív mezőgazdasági munkát folytattak, azonnali leletmentésre volt szükség. Ezt 2001 szeptemberében kezdhettük meg a Kulturális Örökség Minisztériumának anyagi támogatásával. Az 1. sírt már a megtalálást követő napokban feltártuk,

majd 2001. szeptember elejétől október közepéig a 2–20. sírt, 2002. októberétől november végéig a 21–26., 2003 júniusában a 22–36. sírt kutattuk meg. Az ásás elhúzódásának oka a magyar régészet ásásait méltatlanul sújtó forráshiány volt. Szerencsénkre ez idő alatt már nem pusztult el honfoglalás kori sír.

A három év alatt feltártuk a homokdomb legnagyobb részét. Sajnos – mint ahogyan az a temetőterképről is kiderül –, a domb gerincén, egy nagyobb felületen egyáltalán nem találtunk sírokat, és a domb északi lankáján ugyancsak negatív eredménnyel kutattunk. Pedig azt, hogy valaha ott is sírok lehettek a 21. sír csonttöredékei és „szíjvége” is jelzi. A

1. térkép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III.
A temető és környezete
Karte 1 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III.
Das Gräberfeld und seine Umgebung

temető déli és nyugati oldalán is maradhattak sírok, bár ezek száma – az előkerült mellékleteket is figyelembe véve – nem lehet túlságosan nagy.

Azt, hogy viszonylag nagy területen nem találtunk temetkezéseket több okkal is magyarázhatjuk. Elsősorban a mezőgazdasági munkák okozhattak jelentős károkat. A domb tetején egyáltalán nem volt termőréteg, csak az altalajt alkotó homok. Emellett jelentős számú újkori bolygatást is találtunk, melyek a katonai kiképzés „eredményei”. Bizonyosan ekkor is bolygattak meg sírokat (pl. 6-7. sír).

Ezek az okok mindenképpen eredményezhettek sírpusztulást. Ugyanakkor nyomatékosan meg kell jegyeznünk azt, hogy elsősorban a domb tetején a fenti talajbolygatások bár roncsolhatták volna a sírokat, de nem tüntethették el „nyomtalanul” azokat.

Fel kell vetnünk annak a lehetőségét, hogy ezen a területen a X. században nem is ástak sírokat, ezt a területet más célokra használták. További jó megfigyelések talán a funkciót is meg tudják határozni. Felvetnénk annak a lehetőségét, hogy ezen a területen a szertartáshoz köthető rítusokat végezhatték el eleink (pl. lehetett ez egy „szent liget”, vagy áldozóhely az ősök tiszteletére stb.).¹

Mindezeket figyelembe véve azzal számolhatunk, hogy a feltárt 36 sír mellett még legalább ennyi sír elpusztulhatott. Így a temető feltártságának fokát mintegy 50%-osnak gondoljuk.

Sírleírások

1. sír (1. kép 1–76; 2. kép 1–32; 3. kép 1–15; 14. kép; 15. kép; 18. kép; 19. kép)

A szántás által teljesen megbolygatott női sír. In situ csupán a jobb felkarcsont, valamint a gerincoszlop közötti vázrészek maradtak. Tájolás ÉNY-DK 42–43°. M: 35 cm.

Mellékletek:

Nyomott gömb alakú hengeres-, többtagú, kisebb-nagyobb fekete-barna, illetve barna, fekete, fehér szemes, levágott oldalú, illetve végű *üvegpaszta és csont gyöngyök* (1. kép 1–76) – a megbolygatott koponya helyén, illetve a bal felkarcsont, bordatöredékek és a kulcscsont alatt és fölött. Rombusz alakú aranyozott *ezüst ruhadiszek*, hosszabbik végeiken egy-egy lyukkal átütve (2. kép 15–24) – a jobb felkarcsont felső végének belső oldalától kissé ferden egy sorban a gerincoszlopig. Apró szemű *bronzlánc* töredéke (2. kép 25) – a megbolygatott bal felkarcsont, bordatöredékek, és kulcscsont alatt. Kicsiny, vékony lemezből hajlított „csövecske” (2. kép 28). *Bronz füles gombok* (2. kép 29–30) – kettő a lyukas végükkel egymás felé fordítva a kaftánveretek sorában, egy pedig a gerincoszlop bal oldalán másodlagos helyzetben. Nagyobb

méretű *bronz csörgő* alján kereszt alakban vágatokkal (2. kép 27) – a gerincoszlop in situ felső végének bal oldalán. Kisméretű *csüngők és nyíl átfúrt ugrócsontja* (2. kép 31–33) – a gerincoszlop felső végénél a kauri csigák és gyöngyök között. Préselt ezüst *kaftánveretek*, melyek peremét és kiemelkedő közepét dudorsorral díszítették (3. kép 1–12) – két többé-kevésbé szabályos sorban a gerincoszlop jobb oldalán. Öntött áttört bronz *csüngőtag* (3. kép 13) – a kaftánveretek között, a gerincoszlop bal oldalán. Sima, egymásra hajlított végű bronzkarika – a koponya helyén.

2. sír (4. kép 1–76)

A szántás által teljesen felbolygatott női (?) sír. Tájolás NY-K 308°. A sírgödör H: 200, Sz: 76–78, M: 10 cm. A váz hossza nem mérhető.

Mellékletek:

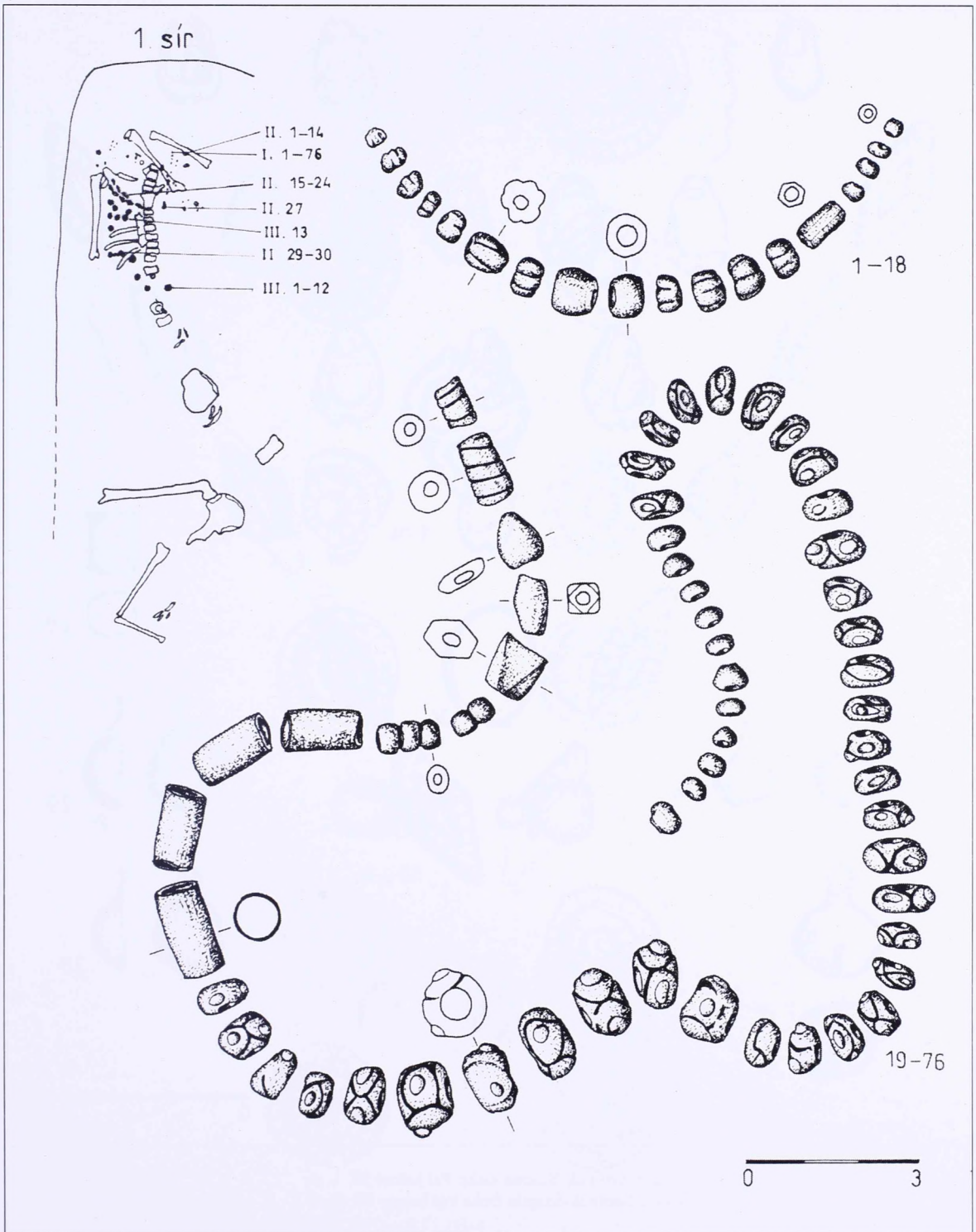
Félgömb alakú, *préselt ezüstveret*, peremén a felvarrássra szolgáló két lyukkal (4. kép 1) – a megbolygatott csontok körül. Préselt kerek bronz *ruhadisz* töredékei. A peremet közben egy bordával díszítették (4. kép 2) – a feldúlt csontok körül. Formára hajlított bronz *drótdarab*. Átmetszete kerek (4. kép 3) – az embercsontok körül. Kerek átmetszetű nagyobb vastárgy töredéke (4. kép 6) – a feldúlt csontok körül. Kisebb-nagyobb fehér *pasztagyöngyök* és barna-fehér díszű *szemesgyöngyök* és egy kauri *csiga* (4. kép 7–76) – a felbolygatott csontok közül a koponya eredeti helyének (?) közeléből.

3. sír (5. kép 1–45)

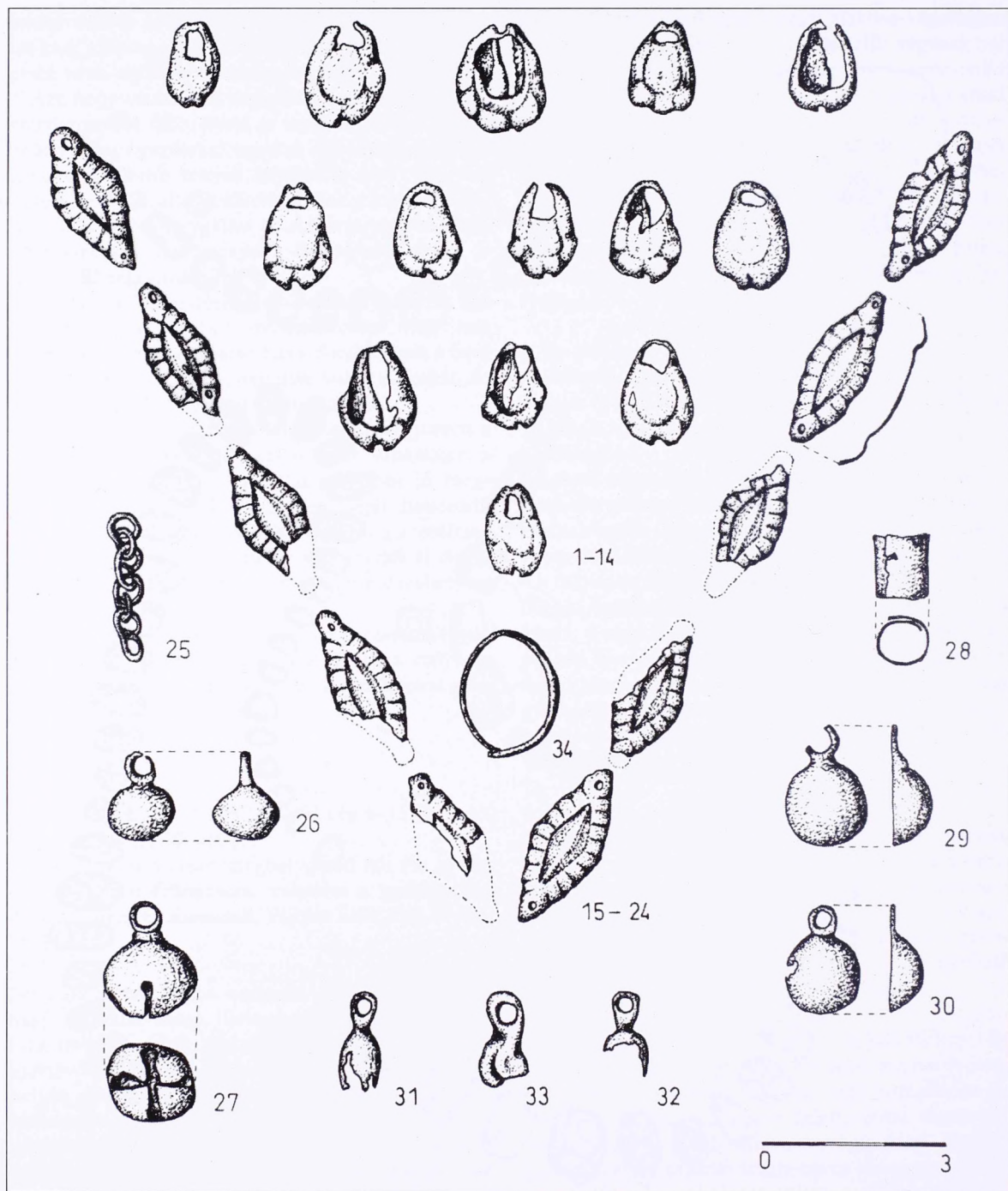
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, eredetileg bolygatatlan női váz. A koponyát a szántás bolygatta meg, s azzal is húzták szét a síron belül. Az alsó lábszárat szintén a szántás bolygatta meg. A sírgödör H: 187, Sz: a koponyánál 62–64, a lábánál 40–44 cm. A lábánál a sírgödör kissé csúcsos formájú. M: –41 cm. A váz mérhető hossza 150–155 cm. Tájolás: NY-K 274°.

Mellékletek:

Kerek átmetszetű, sima, zárt *bronzkarikák* (5. kép 1–2) – a bal felkar alsó végének belső oldalán a bordacsontokon. Kerek átmetszetű, nyitott végű bronzkarika (5. kép 3) – a bal kulcscsont felett. Sima díszítetlen *kásagyöngyök*, gömb alakú, bevágásokkal díszített gyöngyszemek és kettő fekete-barna *szemesgyöngy* (5. kép 4–35) – a megbolygatott koponya környékéről, a szemesgyöngyök közül az egyik a gerincoszlop felső vége alól került elő, a másik a kulcscsont mellől. Rombusz alakú, ezüst, préselt veretek. A rombusz két rövidebbik csúcsánál és a közepén egy-egy dudorral. A két hosszabbik végén egy-egy lyukkal átütve (5. kép 36–41) – a bal kulcscsont és a gerincoszlop tájékáról. Kicsiny *bronzgomb*, alsó végén bevágások-

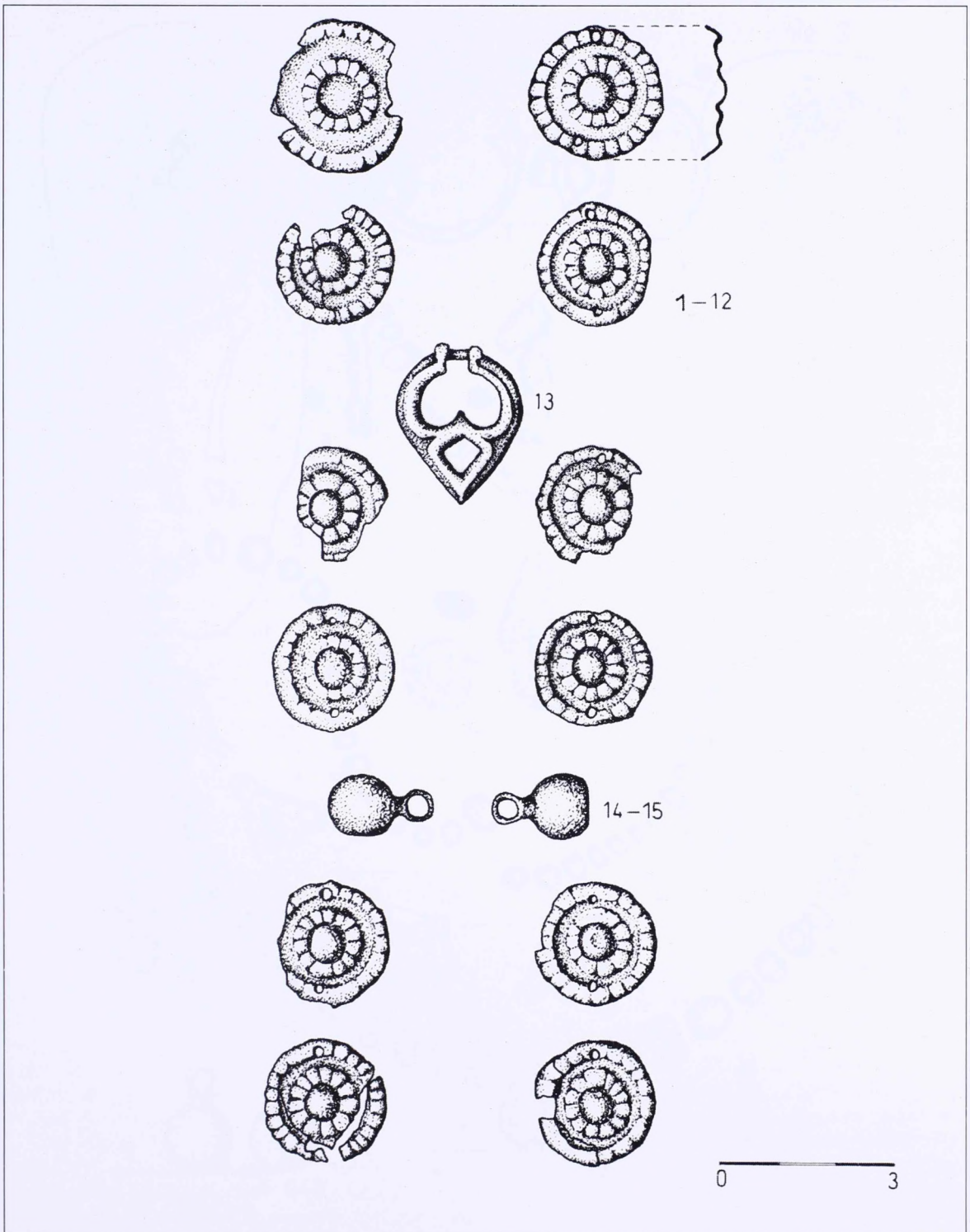
1. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1. sír
Abb. 1 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Grab 1

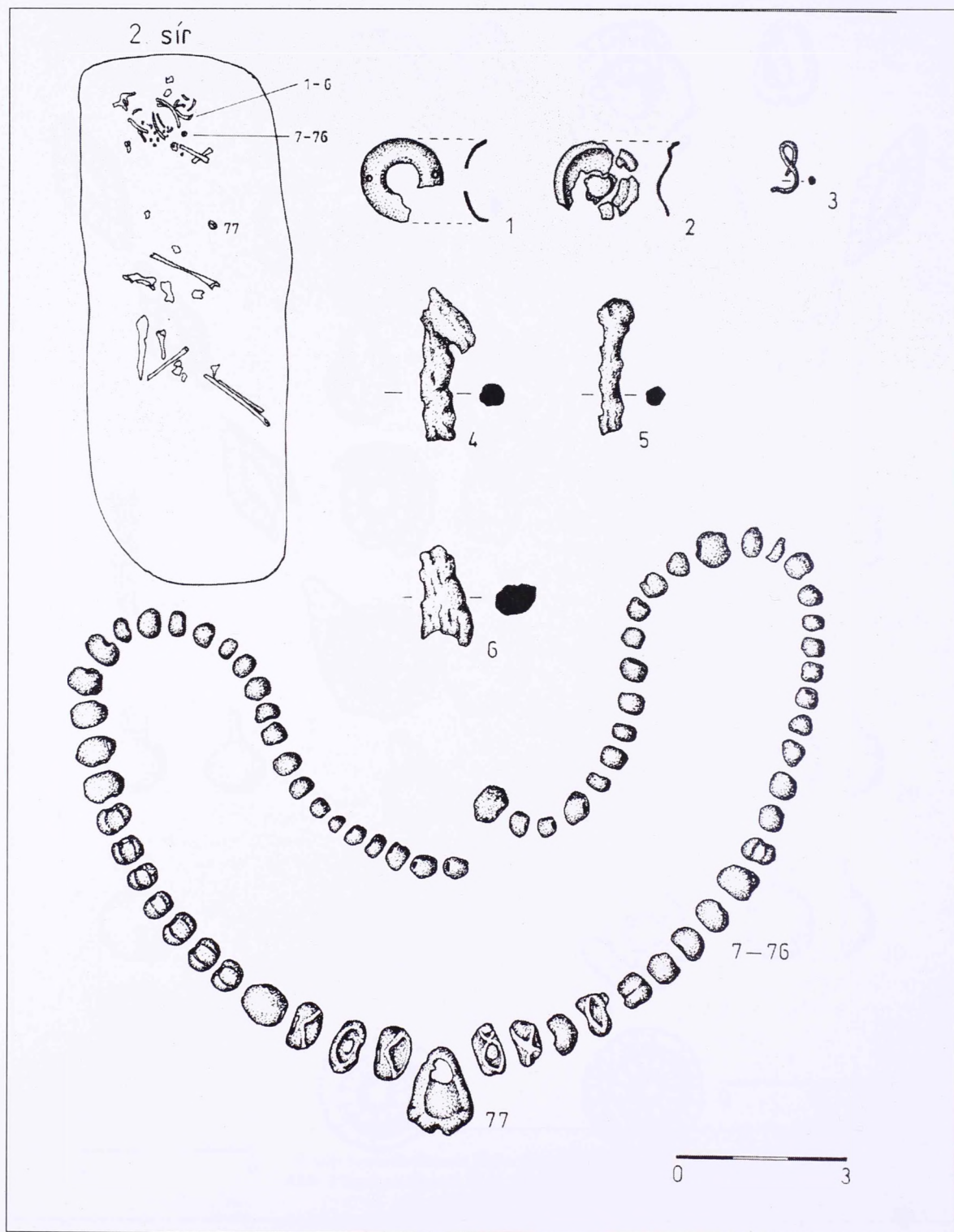
2. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1. sír
Abb. 2 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Grab 1

kal díszítve (5. kép 42) – a jobb felkarcsont végénél. Két öntött darabból készített *fülesgomb* (5. kép 43) – a kicsiny *fülesgomb* alól. Kicsiny *bronztubus*(?)

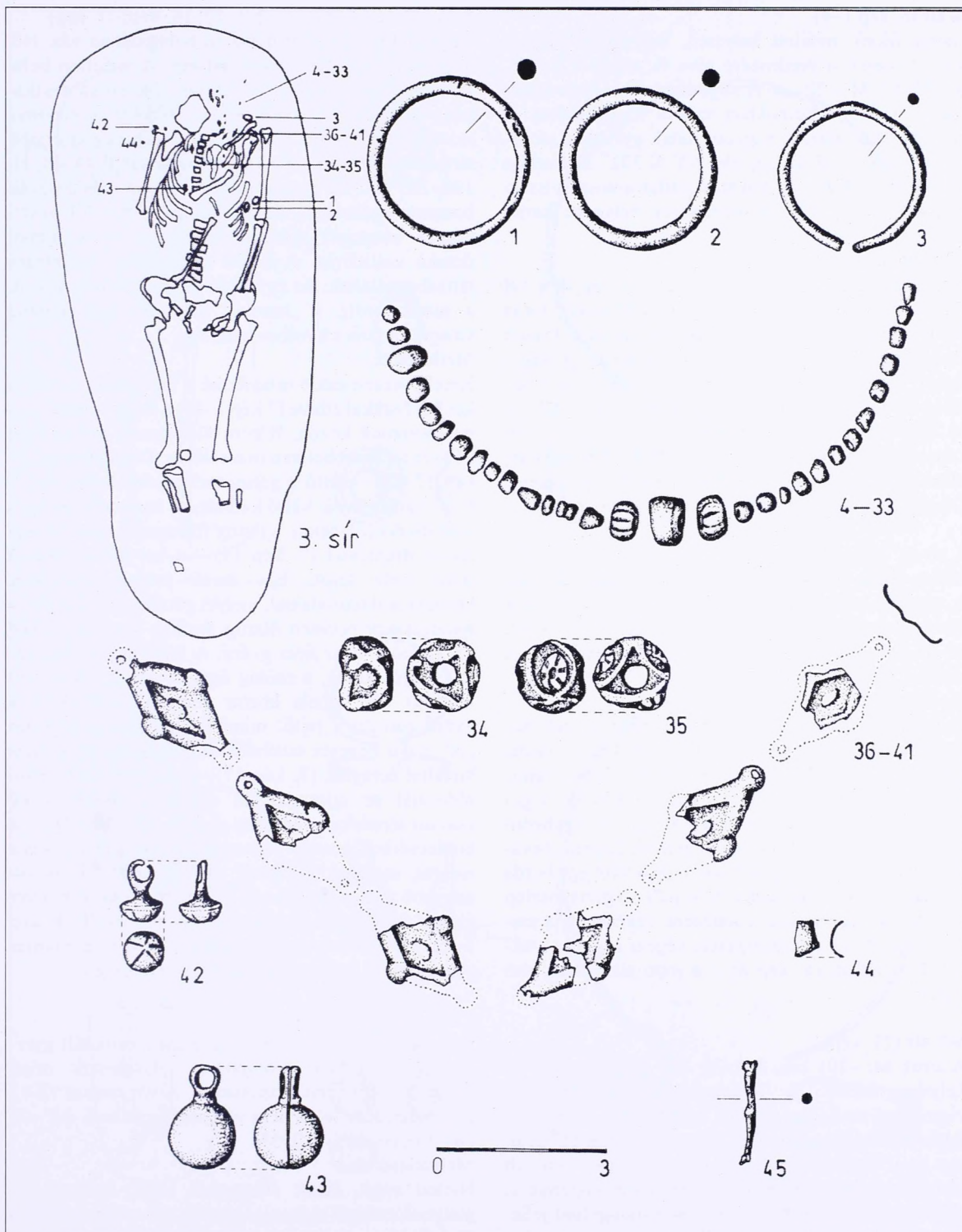
töredéke (5. kép 44) – a sír földjéből. Kerek átmet-
szetű, *ismeretlen rendeltetésű tárgy* (?) közepén egy
lyukkal (5. kép 45) – a sír földjéből.

3. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1. sír
Abb. 3 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Grab 1

4. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 2. sír
Abb. 4 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Grab 2

5. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 3. sír
 Abb. 5 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Grab 3

4. sír (6. kép 1–4)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan női(?) váz. A kezek a medencére téve. A sírgödör H: 165, Sz: 55–63, M: –20 cm. A sírgödör sarkait lekerekítették. A sírfolt a homokban szépen kirajzolódott. A combcsontok között nagyon fiatal gyermek vázteredékeit bontottuk ki. Tájolás: NY–K 272°. Kéztartása egyedi. A jobb alkar a felkarral párhuzamosan visszahajlítva, a bal pedig a medencébe helyezve került elő.

Mellékletek:

Két darab *kauri csiga* (6. kép 1-2) – az egyik a bal oldali bordacsontok közül, a másik a felszedés során került elő a jobb „kéz” ujpperccsontjai alól. Préselt *bronzveret*, melyet a peremmel párhuzamos „gyöngy-sorral” díszítettek. Kiemelkedő, belső harmada díszítetlen. Hátdoldalán a felerősítésre szolgáló fülecske található (6. kép 3) – a jobb kulcsont és az állkapocs között. Nyitottvégű, végei felé elkeskenyedő, visszapödrött, bronz lemezből készült „karperec”. Díszítetlen (6. kép 4) – a jobb alkarcsont közepén.

5. sír (6. kép 5–8)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan női váz. A sírgödör szabályos, sarkainál lekerekített, a lábak felé enyhén keskenyedő, téglalap formájú. H: 173, Sz: 40–36, M: –25 cm. A váz hossza 158–160 cm. A kezek a medencébe helyezve. Tájolás: NY–K 315°.

Mellékletek:

Nyitottvégű, elhegyesedő bronz gyűrű, melynek félkör alakú átmetszete van. Díszítetlen (6. kép 5) – a bal kéz „gyűrűsujján”. Nagyméretű, öntött bronz *fülesgomb* egyik fele, alján „bevágással” (6. kép 6) – a gerincoszlop bal oldalán a kulcsont mellett. Egybeöntött kicsiny bronz *fülesgomb*, gömbfelületén „bevágásokkal” díszítve. A gömb peremén a fület egy borda választja el a gömbpalásttól (6. kép 7) – a gerincoszlop közepének bal oldalán a karcsont végénél. Kiszélesedő végű bronz *lemezkarperec*, végein egy-egy lyukkal. Díszítetlen, (6. kép 8) – a jobb alkarcsont alsó végén.

6-7. sír (21. kép)

A sírok M: –101 cm. Tájolás: NY–K 228° és 310°. Teljesen feldúlt. A felbolygatott vázrészecskék egy viszonylag szabályos foltból kerültek elő (6. sír). A feltárt csontszint alatt, azok felszedése után előkerült egy jóval bizonytalanabb folt (7. sír), benne összedült embercsontokkal. A csontok között két koponya is előkerült. Az egyik koponya erősen mongoloid jellegű, a másik a töredékessége ellenére talán nagyon hasonló hozzá.

Melléklet nélkül.

8. sír (7. kép 1–20; 8. kép 1–12; 16. kép; 17. kép)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű bolygatatlan váz. Nő. Tájolás NY–K 298°. M: –60 cm. A sírfolton belül megfigyelhettük a koporsó foltját. A koporsó deszkából, csapolással készült. Ennek fedelét a koponya szintjén figyelhettük meg. A koporsó a sírgödör jobb sírfalához támaszkodott. Sz: a koponyánál 44–49, H: 198–203 cm. Jól megfigyelhető volt az oldaldeszák hosszanti száliránya, illetve a lábnál a csapolt kereszt-deszka száliránya. A halott karjait egy különleges tartásban találtuk. Az egyik kar a „mell” közepén volt, a másik pedig a „hason”. Pontosan úgy, mintha valamit tartana a kezében a halott.

Mellékletek:

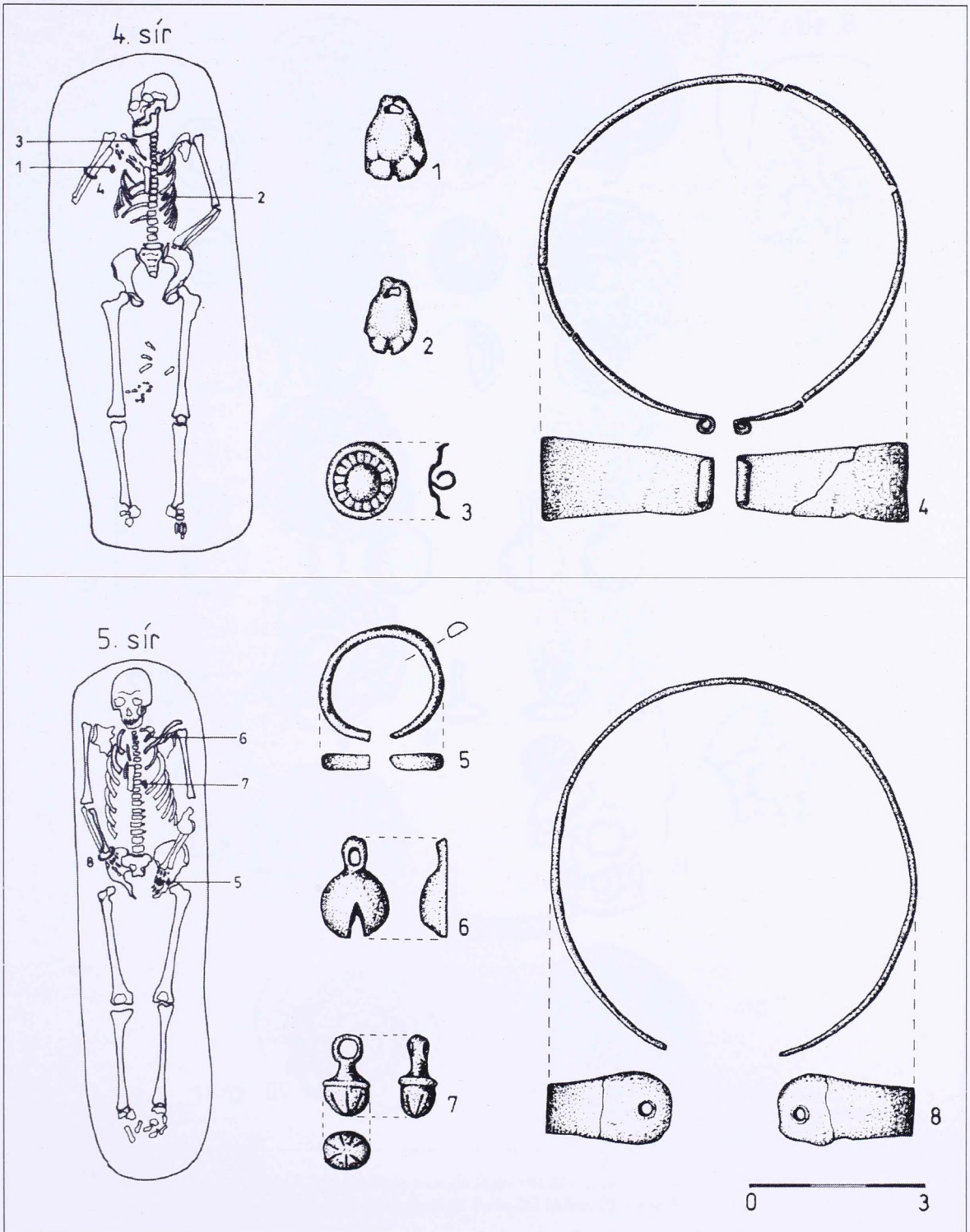
Kerek, préselt ezüst *ruhadíszek* a felvarrára szolgáló két-két lyukkal átütve (7. kép 1–11) a kulcsontok és a bordacsontok között. Három fülesgomb. Mindhárom két-két fél darabból van összeállítva. Díszítetlenek, (7. kép 12–14) – kettő a gerincoszlop jobb felén, annak felső harmadának külső oldalán, a harmadik pedig a jobb medencelapáton. Kicsiny fülesgomb alján bevagdostott díszítéssel (7. kép 16) – a bal medencecsont felső széle felett. Egy darab préselt *bronzveret* közepén kidudorodással, melyet gömbör vesz körül, s mindezt egy bevéssett ötszög foglalja keretbe (7. kép 15). Öntött bronz *fejes gyűrű*. A fejen egy körbe foglalt ötágú csillag, a csillag ágai és az azt körbefogó bevéssett kör vonala között pontozott körökkel. A gyűrű pántján a fejtől mindkét irányban kettő-kettő „X” alakú bevésés található, melyeket egy vízszintes vonallal átvágtak (7. kép 17) – a sírgödör láb felőli oldalánál az ujjcsontokkal együtt. Téglalap alakú *vascsat* töredéke, eredetileg pecekkel (7. kép 18) – a bordacsontok között. Tízennégy darab préselt *bronz rozetta*, melynek díszítését egy középen kialakított nagyobb dudor körüli kör, s e köré hátulról beütött kisebb dudoros körök alkotják (7. kép 19-20; 8. kép 1–12) – a gerincoszlop bal oldalán két sorban egymás alatt egészen a medencelapát felső pereméig.

9. sír (9. kép 1–7)

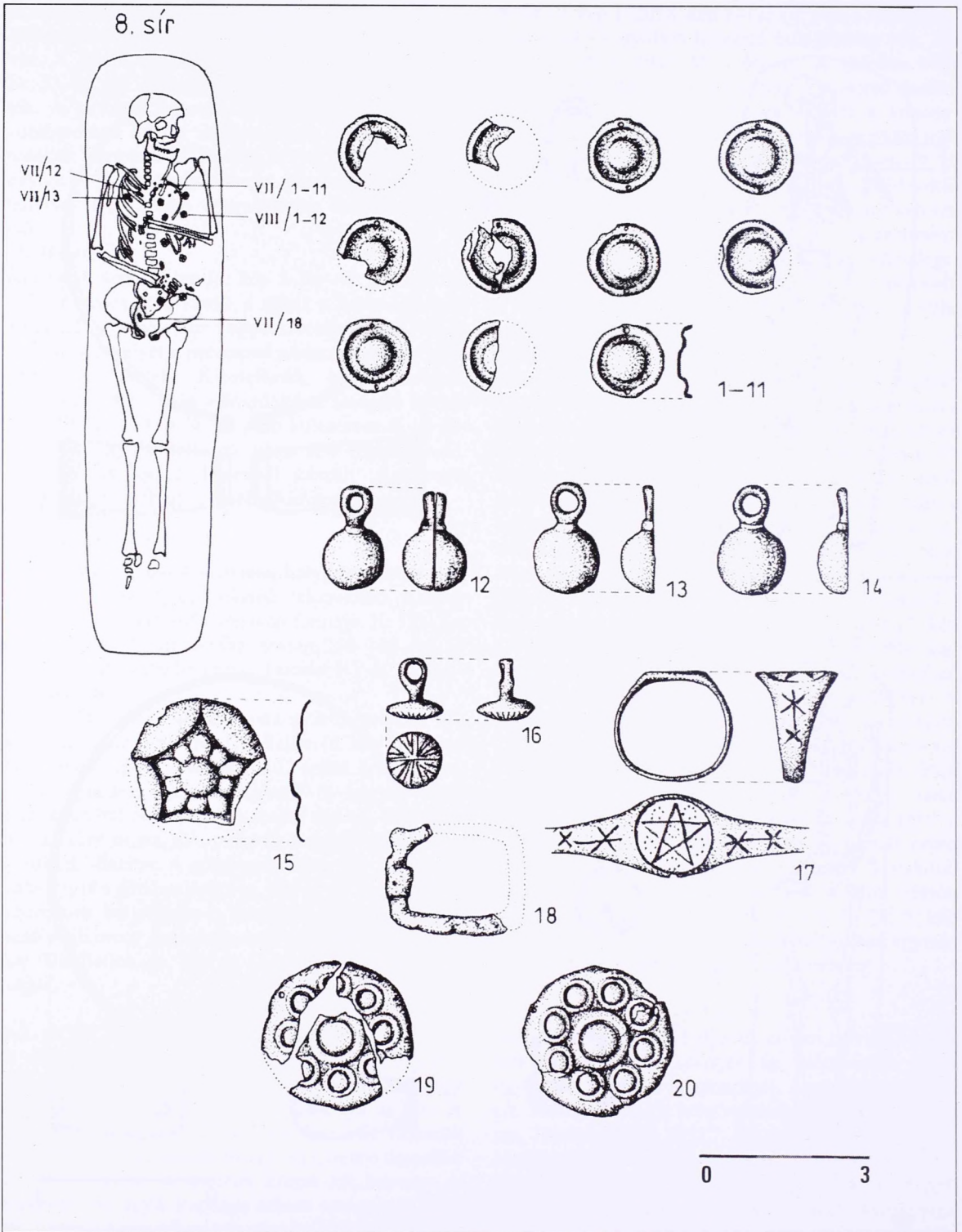
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, erősen korrodált gyermekváz, melynek csontjai az állatjáratok miatt mozdultak el in situ állapotukból. A váz hossza 72-73 cm. A sírgödör foltja nem volt megfigyelhető. M: –20 cm. Tájolás: NY–K 295°.

Mellékletek:

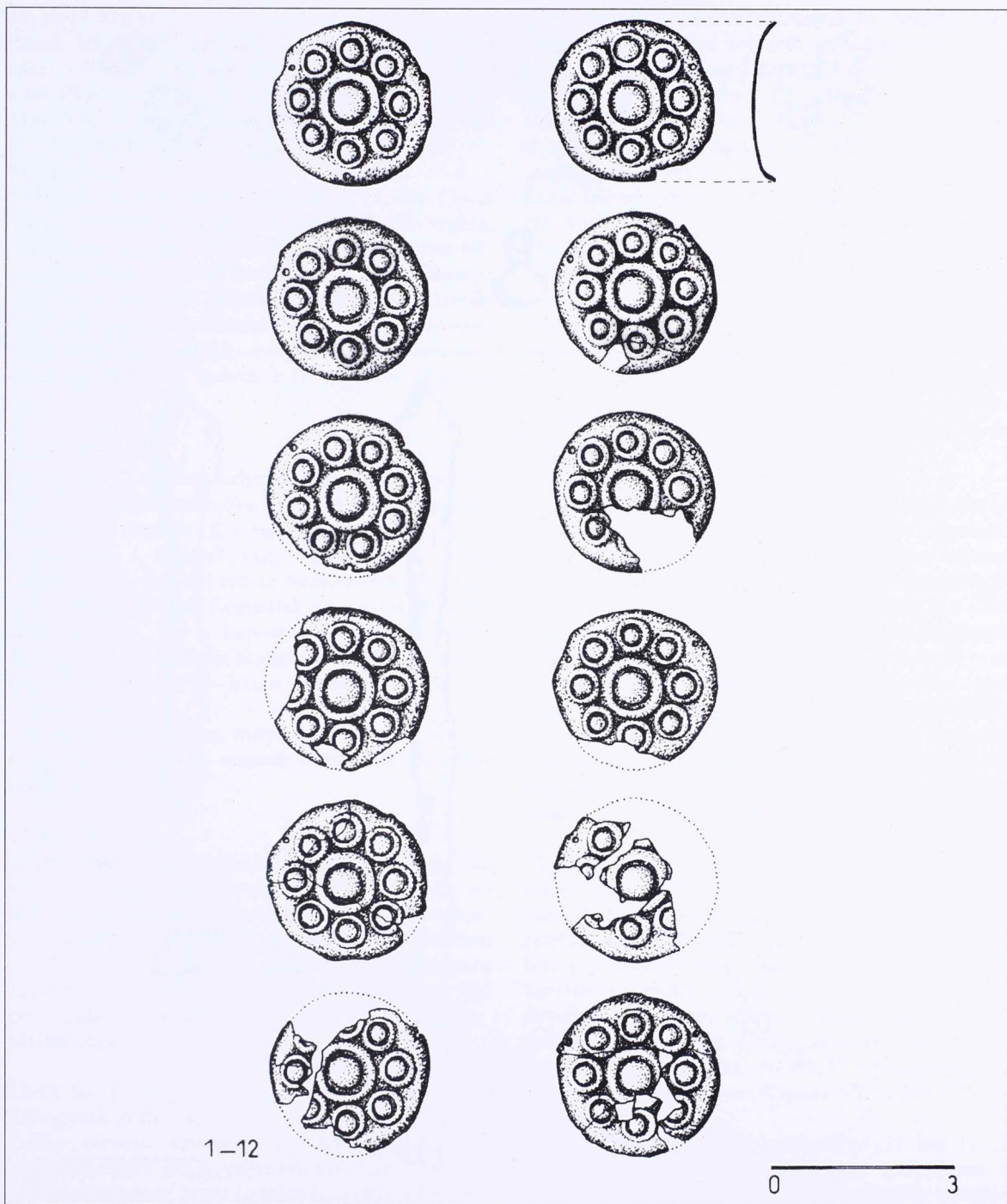
Nyitott végű, kerek átmetszetű ezüst *karikafüggő*, melynek csüngő tagja egy kicsiny méretű *kauri csiga* (9. kép 1) – a koponya csontjai alól. Bordázott felületű, bevagdolásokkal díszített hosszúkas, *fehér gyöngy* (9. kép 2) – a megbolygatott csontok közül. Hosszúkas

6. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 4. és 5. sírok
Abb. 6 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Gräber 4, 5

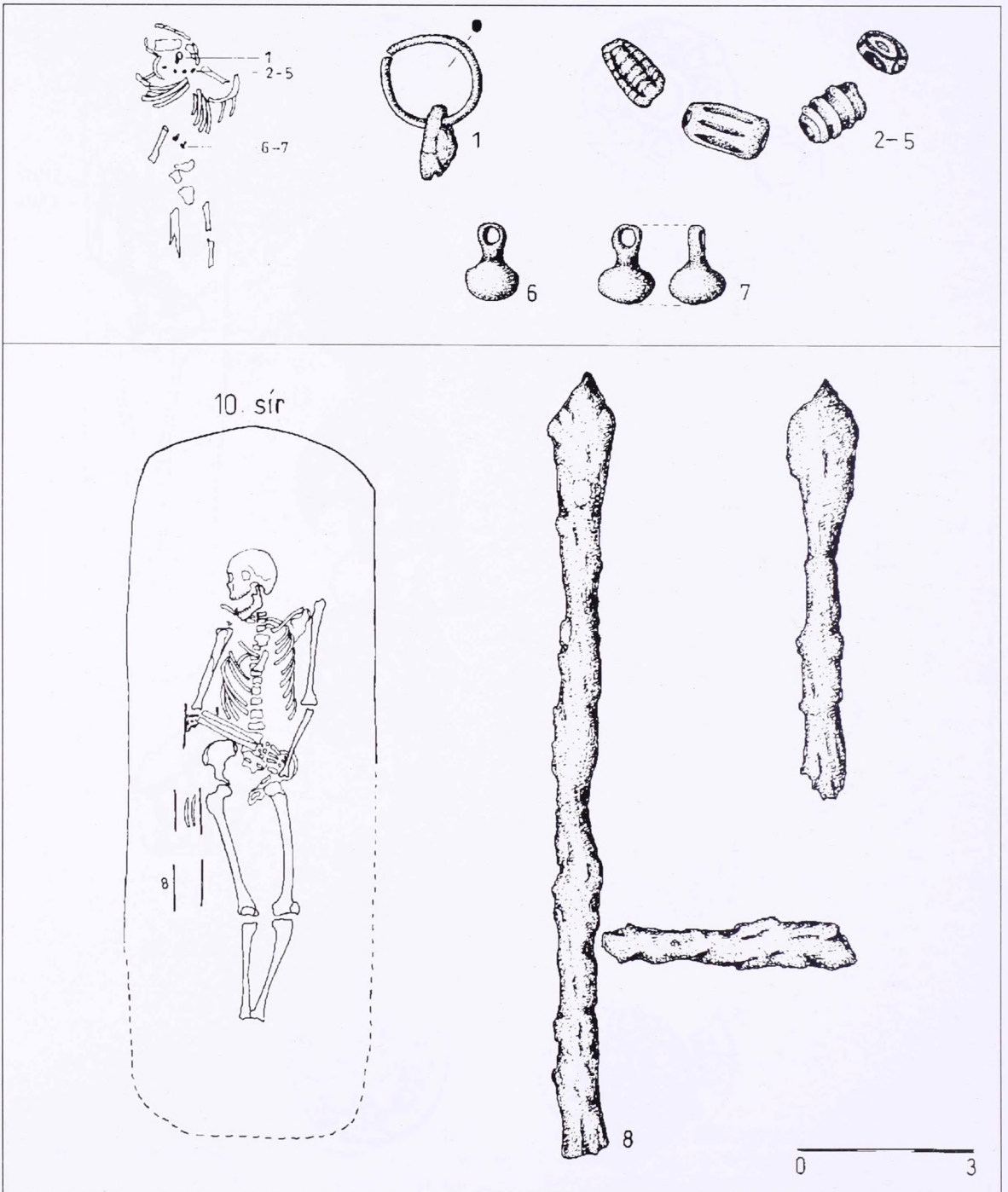
7. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 8. sír
Abb. 7 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Grab 8

8. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 8. sír
Abb. 8 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Grab 8

henger alakú, bemélyítésekkel tagolt, fehér színű *mészkögyöngy* (9. kép 3) – közvetlen a koponya mellett. Sárga-fehér, hengeres alakú *gyöngyszem* (9.

kép 4) – a megbolygatott csontok közül. Kicsiny, nyomott gömb alakú barna alapon fehér díszítésű *pasztagyöngy* (9. kép 5) – a koponya csontjai közül.

9. tábla Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 9. és 10. sírok
Abb. 9 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Gräber 9, 10

Öntött, kisméretű, bronz *fülesgomb* (9. kép 6) – a medencecsont jobb oldalán. Kisméretű, öntött bronz *fülesgomb* (9. kép 7) – a medencecsont jobb oldalán a

másik gomb mellett. Ismeretlen rendeltetésű, nagyon rossz minőségű *bronztárgy*, áttört öntött korong(?) tucatsnyi apró töredéke – a koponyacsontok közül.

10. sír (9. kép 8)

Háton fekvő, bolygatatlan, nyújtott helyzetű férfi váza. A lábak enyhén felhúzva, a jobb alkar keresztbe a bal alkarra helyezve. A sírgödör H: 251, Sz: 85–87, M: –35–45 (láb felőli oldalon) cm. A váz hossza 180 cm. Tájolás NY–K 276°.

Mellékletek:

Nyíltegez vas merevítésének töredékei (9. kép 8) – a váz jobb oldalán a könyéktől a combcsont alsó végéig. A tegezpálcák rendkívül rossz állapotban kerültek elő. A tegez sírban mérhető hossza kb. 75 cm, szélessége 7–10 cm, a szája felé szűkül. A tegezvasalás közepén került elő a *reflexij* két középső *csont merevítő lemeze*, melyeknek végei irdaltak. A tegez szájánál pici *ezüstlemezeket* találtunk, melyek a felszedéskor elporladtak.

11. sír (10. kép)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan női (?) váz. A halottat koporsóba temették el. A keskeny koporsó a sírgödör É-i falához támaszkodott. A koporsóban a halottat vagy összekötözték, vagy valamibe, bőr, textil(?) erősen becsomózták. A koponyát jobbra (dél felé) fordították a temetéskor. A sírgödör H: 186, Sz: a koponyánál 60–62, a lábnál 46–48, a láb felé erősen keskenyedek, M: –30 cm. A koporsó H: 186, Sz: 35–36 cm. Tájolás NY–K 310°.

Mellékletek:

Vékony amorf *vaslemez*, melynek rendeltetése nem ismert (10. kép 1) – a csontok közül a felszedéskor került elő.

12. sír (22. kép 1)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, eredetileg bolygatatlan váz. A koponya felőli részt egy újkori beásás megsemmisítette. A jobb kéz a medencében, a bal a „mellen” volt, mintha valamit tartott volna a halott a kezében (?). A sírgödör H: 215, Sz: 40–45, a láb felé enyhén keskenyedek, M: –50 cm. A váz mérhető hossza 150 cm. Tájolás NY–K 290°.

Melléklet nélkül.

13-14. sír (10. kép 2–9)

Két egymás mellé ásott női(?) sír, melynek gödrei látszólag metszik egymást. A feltárás során nagy valószínűséggel megfigyelhettük azt, hogy a 14. sz. sírt úgy ásták meg, hogy figyelembe vették a 13. sírba temetett halott helyzetét. Ebből az is következik, hogy a 14. sírt nem sokkal később áshatták meg, mint a 13. sírt, feltehetőleg a két temetést ugyanazok végezték, de legalábbis olyan személyek, akik pontos ismeretekkel rendelkeztek a korábbi temetkezés helyzetéről. Ezért a sírokban nyugvók esetében a köz-

vetlen rokon kapcsolat feltételezhető. Mindkét váz háton fekvő, nyújtott helyzetű és bolygatatlan. Egy-egy csont elmozdulását állatjáratok okozták. A 13. sír halottjának mindkét kezét a medencébe helyezték. A 14. sír esetében a bal kar a test mellett nyújtva, a jobb a medencébe helyezve került elő. A koponyák „egymás felé fordítva”, tehát a 13. síré Dél, a 14. síré Észak felé néz. A 13. gödör H: 230, Sz: 54–55, M: 60 cm. A váz hossza 160–163 cm. Tájolás NY–K 296°. A 14. gödör H: 170, Sz: 64–66, M: –60 cm. A váz hossza 140–142 cm. Tájolás NY–K 308°.

A 13. sír mellékletei:

Nyitott végű, kerek átmetszetű, sima *bronzkarika függő* (10. kép 2) – a félrefordított koponya alsó széle mellől. Pici, kerek átmetszetű, ezüst *karikafüggő töredék* (10. kép 3) – a koponya alól. Félkör átmetszetű, bronz karikagyűrű töredék (10. kép 4) – a 13. és 14. sír közös gödrének földjéből.

14. sír mellékletei:

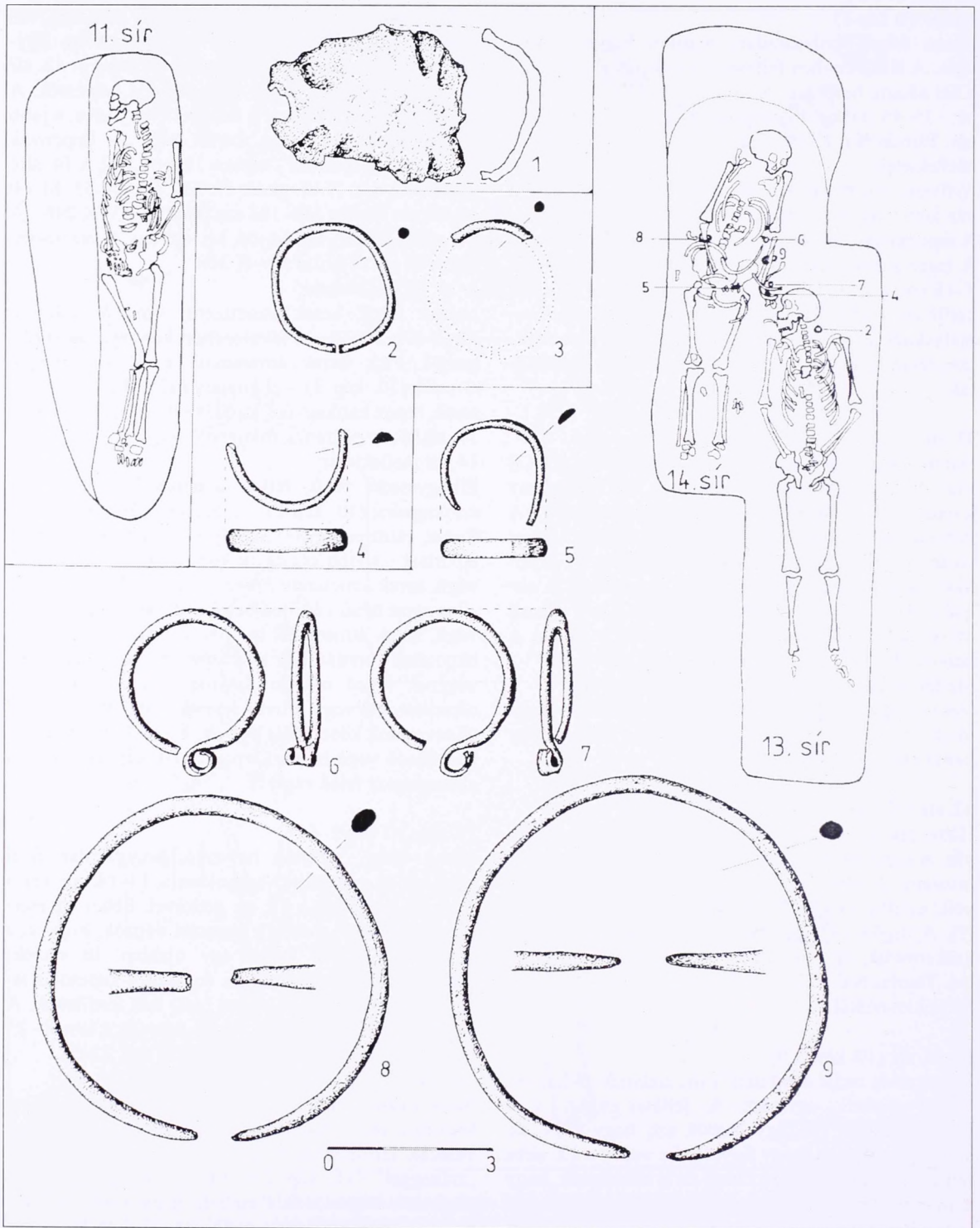
Elhegyesedő végű, félkör átmetszetű, sima bronz *karikagyűrű* (10. kép 5) – a bal kéz egyik ujjpercén. Rossz, ezüst *pántgyűrű*, amely a felszedéskor teljesen elporladt – a jobb kéz egyik ujjcsontján. Visszapödrött végű, kerek átmetszetű *bronzkarika* (10. kép 7) – a bal alkarcsont felső végének belső oldalán. Visszapödrött végű, kerek átmetszetű *bronzkarika* (10. kép 6) – az elmozdult bordacsontok között a bal alkar alsó végének külső oldalán. Nyitott, ovális átmetszetű, elkeskenyedő végű *bronz karperec* (10. kép 8) – a bal alkarcsontok közepéről. Nyitott, kerek átmetszetű, elhegyesedő végű *bronz karperec* (10. kép 9) – a jobb alkarcsontok felső végéről.

15. sír (11. kép 1–6)

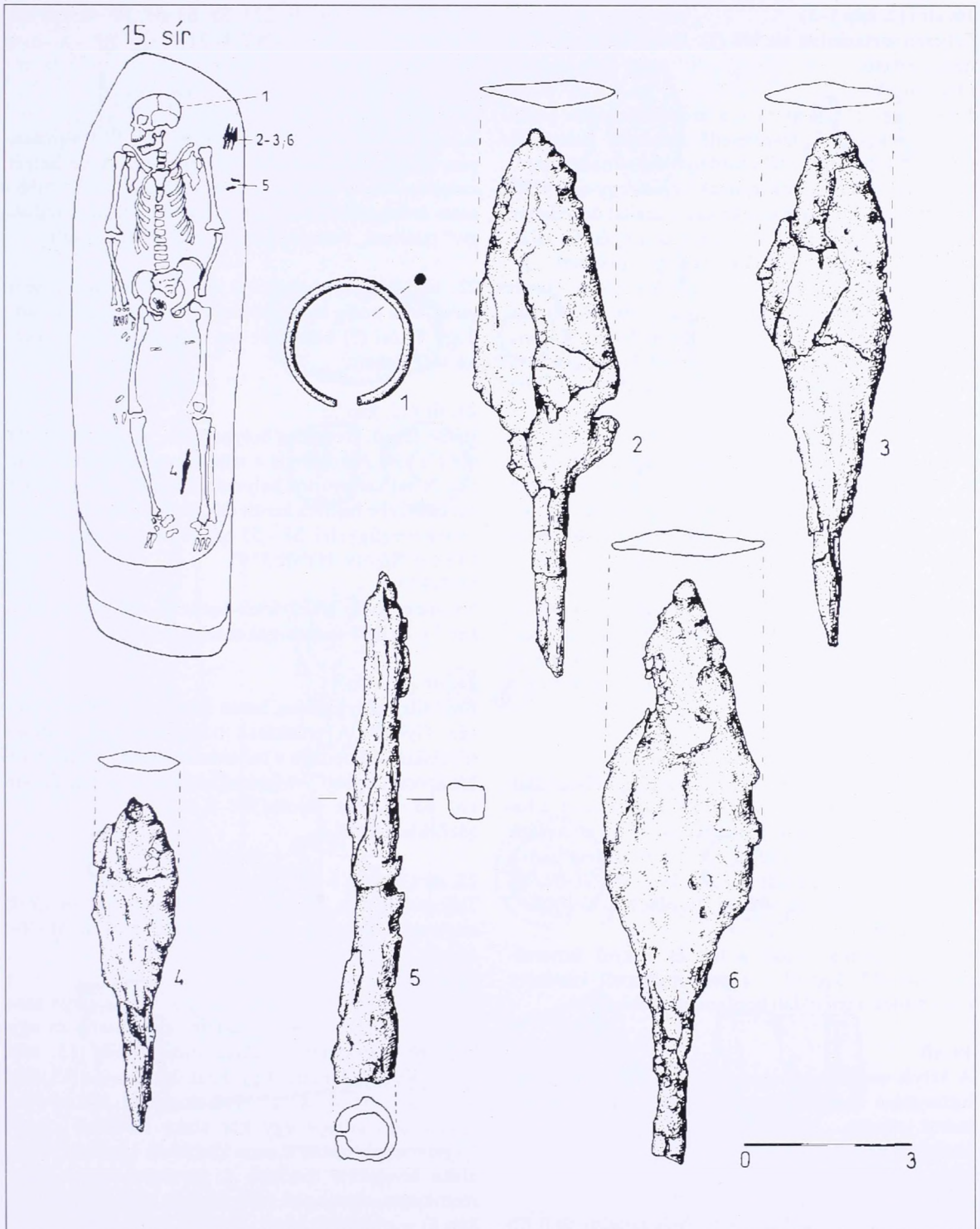
Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan férfi váza. A 15. sír gödre, hasonlóan a 13–14. sír helyzetéhez, érintkezik a 10. sír gödrével. Ebben az esetben is pontosan tudták a temetést végzők, hogy egy korábbi sír mellé ásnak egy újabbat. Itt szintén felvethetjük a szoros rokon (családi?) kapcsolat lehetőségét. A koponyát jobbra (dél) felé fordították. A sírgödör H: 222–224, Sz.: 50–60, M: –38, a lábnál –25 cm. A váz hossza 166 cm. Tájolás NY–K 324°.

Mellékletek:

Sima, nyitott végű, bronz *karikafüggő* (11. kép 1) – a koponya alól. Rombusz alakú vas *nyilcsúcsok* a vesszők famaradványával és a felerősítésre szolgáló „zsineggel” (11. kép 2-3, 6) – a koponya magasságában a sírgödör fala mellett, hegyükkel „fel felé”. Hegyes végű, köpüs vas *nyilcsúcs* (11. kép 5) – a bal felkar közepén a sírgödör fala mellett. Kis méretű *vaskés(?)*, *esetleg nyilcsúcs(?)* töredéke (11. kép 4) – az alsó lábszárcsontok közül.

9. tábla Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 9. és 10. sírok
 Abb. 9 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Gräber 9, 10

11. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 15. sír
 Abb. 11 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Grab 15

16. sír (12. kép 1–3)

Teljesen szétszántott sír. Nő (?). Mélysége és tájolása nem mérhető.

Mellékletek:

Kauri csiga (12. kép 1) – a széttúrt csontok körül. Bronz *fejésgyűrű*, kiszélesedő felületén bekarcolt, szárnyát kiterjesztő, félrefordított fejű madár ábrázolásával. A madár szárnyainak végén, egy-egy, teste középvonalában egymás alatt egy vonallal összekötve nagy beütött pont látható. A pánt és a gyűrűfej találkozásánál mindkét oldalon egy-egy bevésített „X” alakú díszítés (12. kép 2) – a csontok közül. Öntött bronz *fülesgomb*. A gomb teste és a fül között egy gömböcskével (12. kép 3) – a csontok közül. Kicsiny préselt *ezüst verettöredékek*. Díszítettek. Feltehetőleg kaftándíszhez tartoztak – a csontok közül.

17. sír (12. kép 4–5)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan női váz. A koponyát jobbra (dél) fordították. A bal kar nyújtott helyzetben a test mellett, a jobb a medencébe helyezve. A sírgödör H: 180, Sz.: 40–50, M: –40 cm. A váz hossza 153 cm. Tájolás NY–K 296°.

Mellékletek:

Nagyméretű, halványkék színű, *kalcedon gyöngy* (12. kép 4) – a koponya mellől. Élénk barna *agvagygyöngy*, melynek dudorai sötétbarna-fehér színűek. A három dudor szimmetrikusan helyezkedik el (12. kép 5) – a koponya mellől.

18. sír (12. kép 6)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, eredetileg bolygatatlan női (?) váz. A koponyát állatjárat bolygatta meg, a bal alsó lábszárcsontokat megtaláláskor a munkások fordították ki a helyükből. A karok keresztben a medencében. A sírgödör H: 193–196, Sz: 60–67, M: –45 cm. A váz hossza 140 cm. Tájolás NY–K 300°.

Mellékletek:

Egyélű, egyenes *vaskés* a tok és a nyél famaradványával (12. kép 6) – a gerincoszloptól kiindulva kissé ferdén a bal oldali bordacsontok felett.

19. sír

A helyét mindössze néhány csonttöredék jelezte egy bizonytalan elszíneződésben. Helyét csak a térképen tudtuk jelölni.

Melléklet nélkül.

20. sír (22. kép 2)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan férfi (?) váz. A bal kéz a medencében, a jobb pedig a mellkason. A helyzet azt sugallja, hogy talán valamit tarthatott a halott a kezében (?). A koponya jobb (észak) felé

fordítva. A sírgödör H: 223, Sz: 63–65, M: –43. A váz hossza 180 cm. Tájolás NY–K 318°.

Melléklet nélkül.

21. sír (20. kép 1)

A szántással teljesen megsemmisített sír. Sem tájolása, sem pedig mélysége nem volt mérhető. A sír helyét csonttöredékek alapján azonosítottuk. A terület többszöri átvizsgálása után egy kisméretű, *bronz „szíjvége”* találtunk. Felerősítésére egy kis pánt szolgált.

22. sír: Szabályos foltként jelentkezett. Benne sem csont, sem pedig régészeti tárgy nem volt. Nem kizárt, hogy újkori (?) beásásról van szó (talán egy lövészetkő(?) lehet).

23. sír (12. kép 7)

Háton fekvő, eredetileg bolygatatlan, nyújtott helyzetű női (?) váz. A koponyát a szántáskor „húzhatta” el az eke. A bal kar nyújtott helyzetben a test mellett, a jobb a medencébe hajlítva került elő. A sírgödör foltját nem tudtuk megfigyelni. M: –55 cm. A váz mérhető hossza 143 cm. Tájolás NY–K 314°.

Mellékletek:

Nyomott gömb alakú fehér-barna *szemesgyöngy* (12. kép 7) – a bal bokacsontok mellett.

24. sír (22. kép 4)

Eredetileg bolygatatlan, háton fekvő, nyújtott helyzetű váz. Gyerek. A munkások bolygatták meg a megtaláláskor. A koponya a bal oldalra (észak) fordítva, az állkapocs „leesett”. Minden bizonnyal koporsós sír volt. M: –45 cm. Tájolás NY–K 312°.

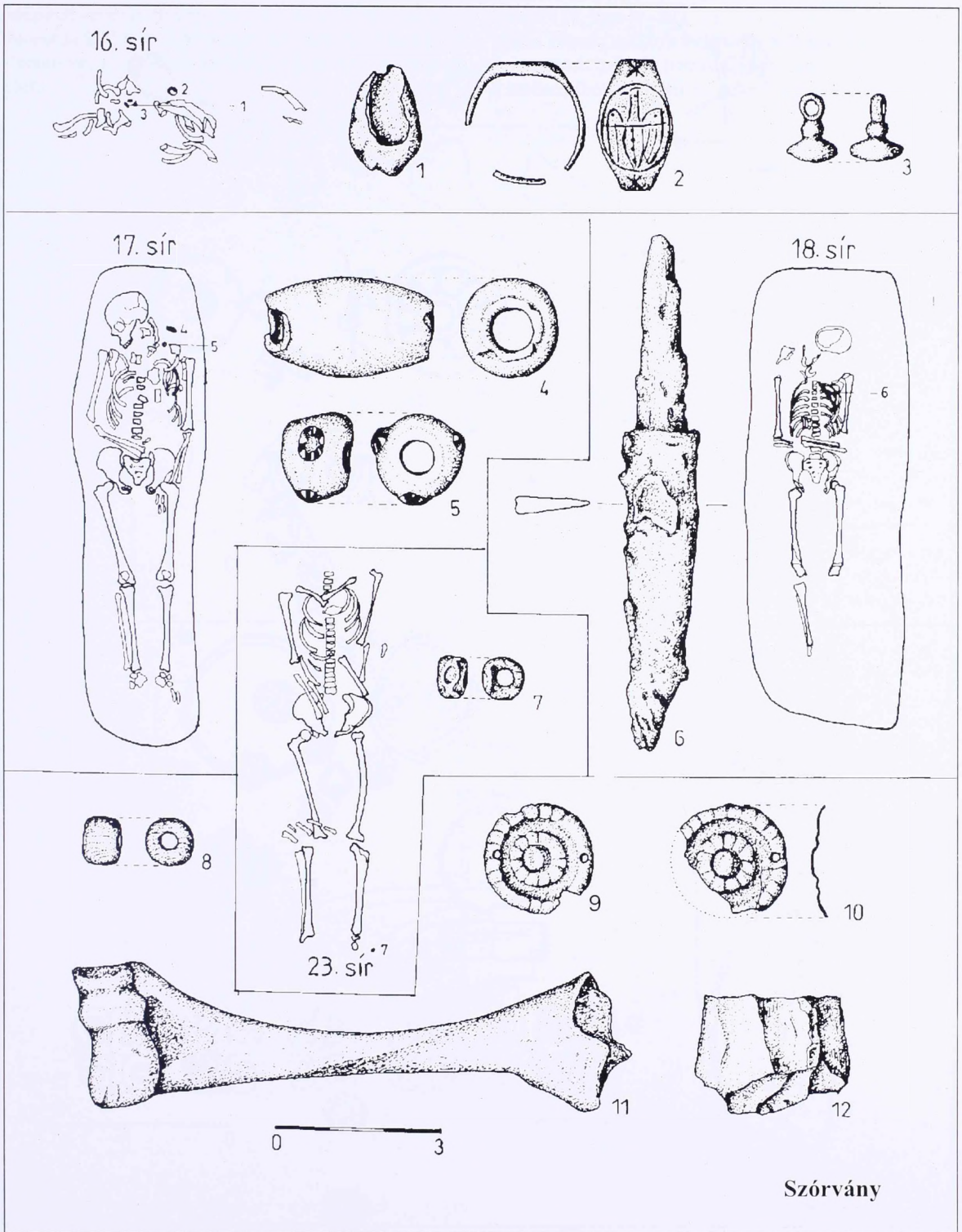
Melléklet nélkül.

25. sír (13. kép 1–10)

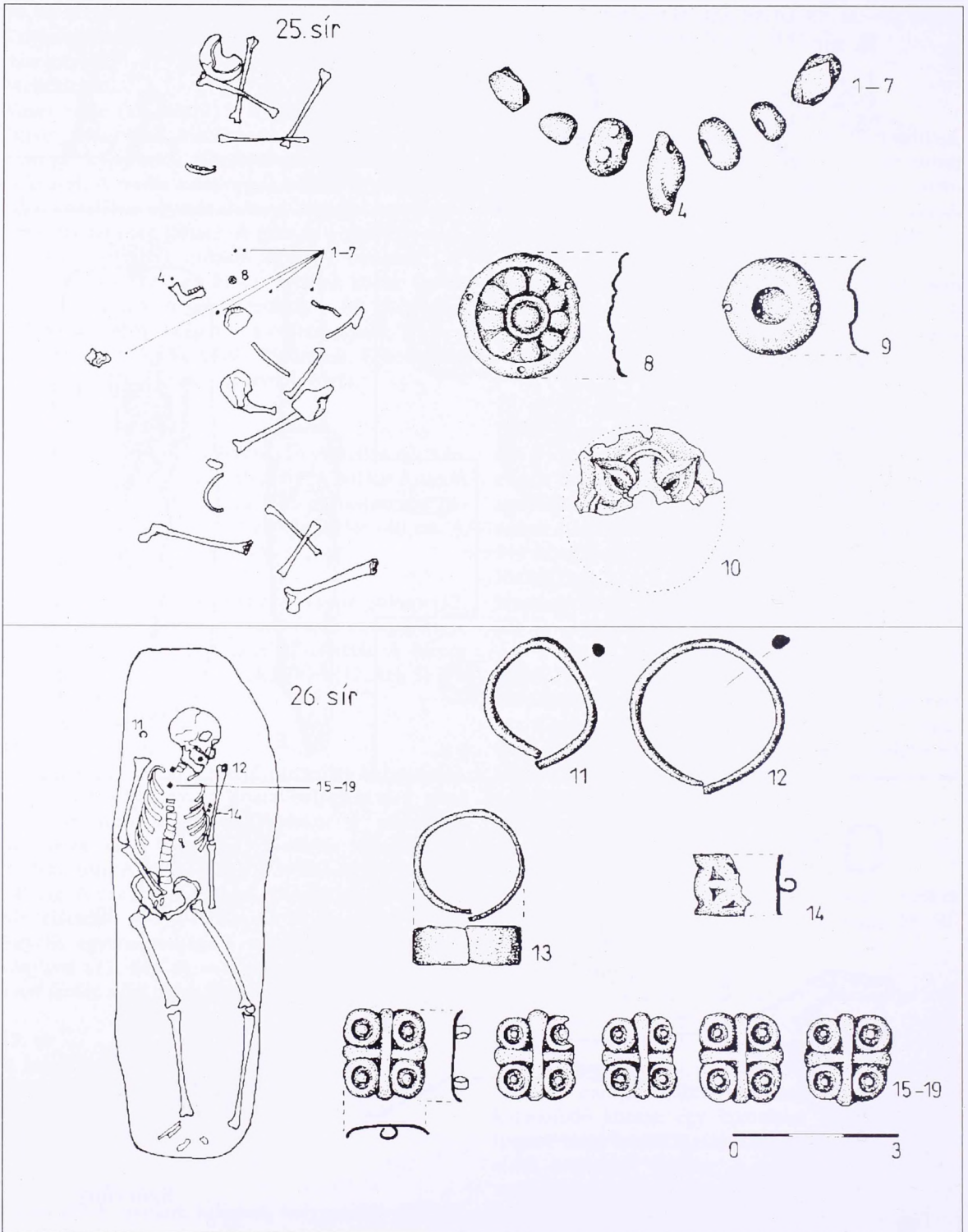
Teljesen feldúlt női sír. A mezőgazdasági munkák miatt ment tönkre, a szántás húzta szét a vázat. M: –50–60 cm. Tájolás nem mérhető.

Mellékletek:

Nyomott gömb alakú fehér paszta-, barna-sárga szem-, hosszúkás fehér-, valamint egy kisebb és egy nagyobb kubooktaéder alakú *gyöngyszem* (13. kép 1–7) – a csontok körül. Egy darab *kauri csiga* (13. kép 4) – a csontok körül. Préselt *ezüst kaftánveret*, kidudorodó közepe egy kör alakú bordával szegélyezett, majd ezután a sima körbefutó peremig félkör alakú levelekkel díszítve. A peremen három szimmetrikusan elhelyezett lyuk szolgált a felvarráshoz (13. kép 8) – a csontok körül. Préselt, kerek *ezüst kaftánveret*, középen kör alakú bemélyedéssel. Peremén két lyuk szolgált a felvarráshoz (13. kép 9) – a csontok körül. Kerek, préselt *ezüstveret*, szimmetrikusan

12. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 16-17; 23. sírok és szórvány leletek
 Abb. 12 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Gräber 16-17; 23 und Streufunde

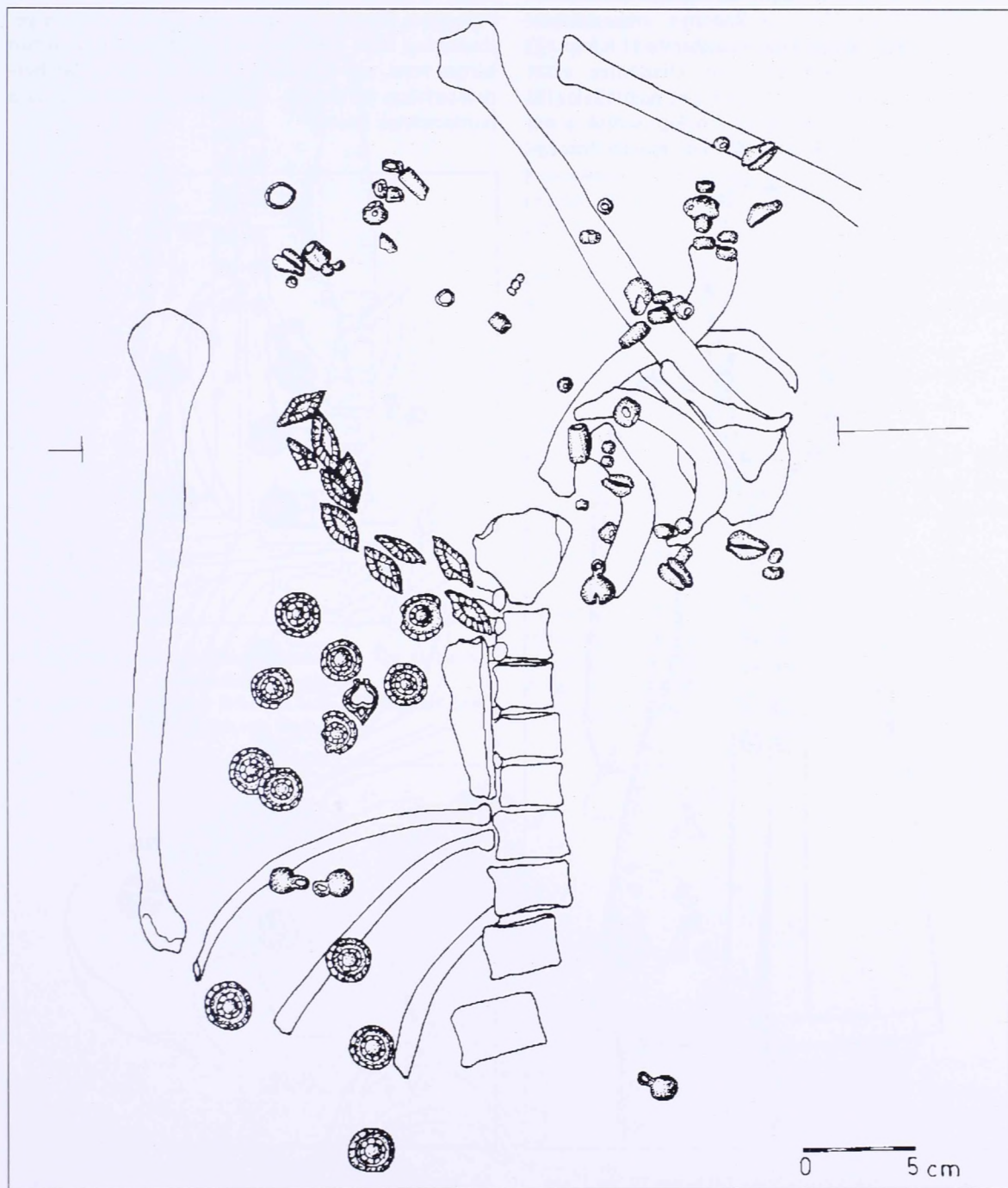

13. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 25 és 26. sírok
 Abb. 13 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Gräber 25, 26

felépített levélmotívummal díszítve. A leveleket ket-
tős borda köti össze. A kiemelkedő középső összekötő
elemen két kis lyukkal átütve (13. kép 10) – a csontok
közül.

26. sír (13. kép 11–19)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan váz. Nő.
A koponyát bal felé (észak) fordították. Az egyik alkar
a medencében, a másik kinyújtva a test mellett volt. A

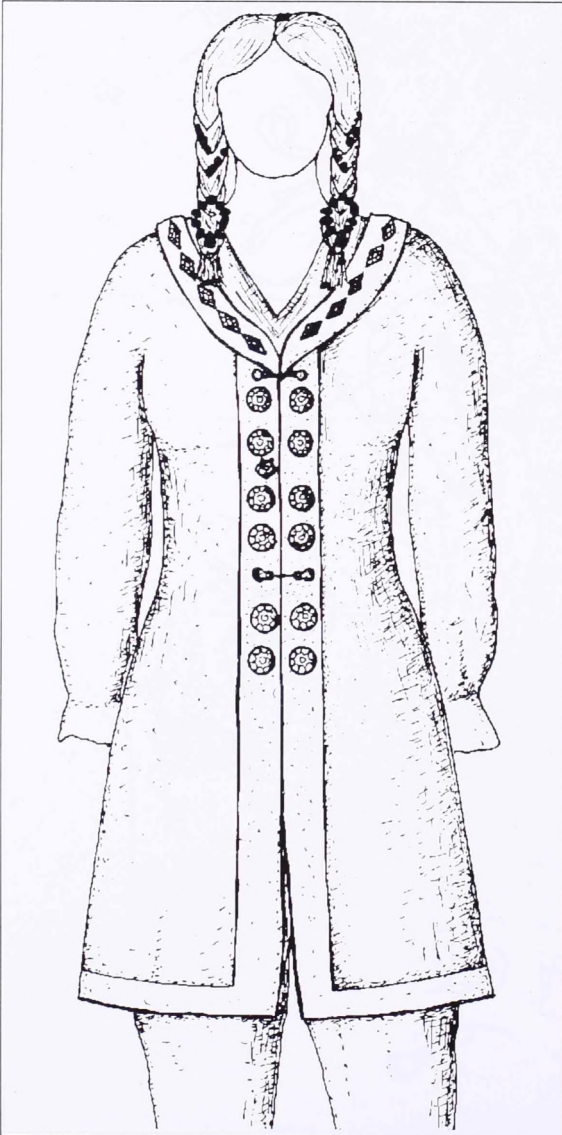
14. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Az 1. sír in situ rajza
Abb. 14 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Zeichnung von Grab 1

lábak kissé oldalsó helyzetben. A sírgödör H: 185, Sz.: 55–60, M: 75–90 cm. A váz hossza 160 cm. Tájolás NY-K 318°.

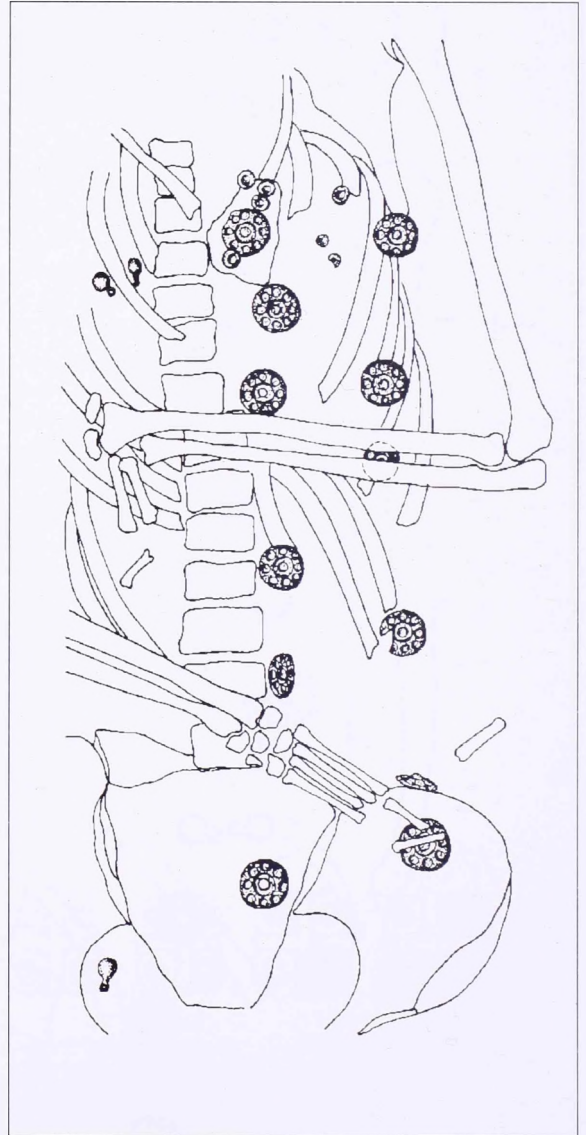
Mellékletek:

Kisebb, sima, nyitott végű, kerek átmetszetű *ezüst karika* (13. kép 11) – a koponya jobb oldalán. Nagyobb, sima, nyitott végű *ezüstkarika* (13. kép 12) – a félrefordított koponya alól. Díszítetlen ezüst *pántgyűrű*, melynek végeit egymásra hajlították (13. kép 13) – a bal „gyűrűsujjon”. A kézcsontok a bal combcsont alatt voltak. Pici, díszített, minden bizony-

nyal négyszög alakú *ezüstlemez* (13. kép 14) – a bal combcsont közepe alól. Öt darab négyszögletes *ezüstveret*. A veretek díszítését két egymást metsző pánt, s ennek mind a négy oldalán egy-egy dudoros kör alkotja. A veretek hátoldalán a felfüggesztést két-két forrasztott fülecske szolgálta (13. kép 15–19) – a gerincoszlop felső harmadában egymás alatt egy sorban három veret, egy-egy pedig a jobb és a bal oldali bordacsontokon került elő. *Állatcsont* – a bal alkar és a bordacsontok között.

15. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Az 1. sír kaftánjának rekonstrukciója
Abb. 15 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Kaftanrekonstruktion von Grab 1

16. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. A 8. sír in situ rajza
Abb. 16 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Zeichnung von Grab 8

17. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. A 8. sír kaftánjának rekonstrukciója
Abb. 17 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Kaftanrekonstruktion von Grab 8

27. sír (23. kép 1)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan váz. Nő. A koponyát jobbra (dél) felé fordították. A sírgödör H: 175, Sz: a koponyánál 45, középen 65, a lábnál 40 cm, M: –140 cm. A váz hossza 152 cm. Tájolás NY–K 295°. Mellékletek:

Egy darab *kauri csiga* – a bal kulcscsontnál.

28. sír (23. kép 2)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan váz. A koponyát balra (észak) fordították. A jobb kar nyújtott helyzetben a test mellett, a bal a medencébe téve. A sírgödör H: 218, Sz: 55–57, M: –45 cm. A váz hossza 160 cm. Tájolás NY–K 292°.

29. sír (23. kép 4)

A szántás által teljesen szétdőlt sír. M: –50 cm. Tájolás és vázhossz nem mérhető.

Mellékletek:

Kis *bronz fülesgomb* – a csontok körül.

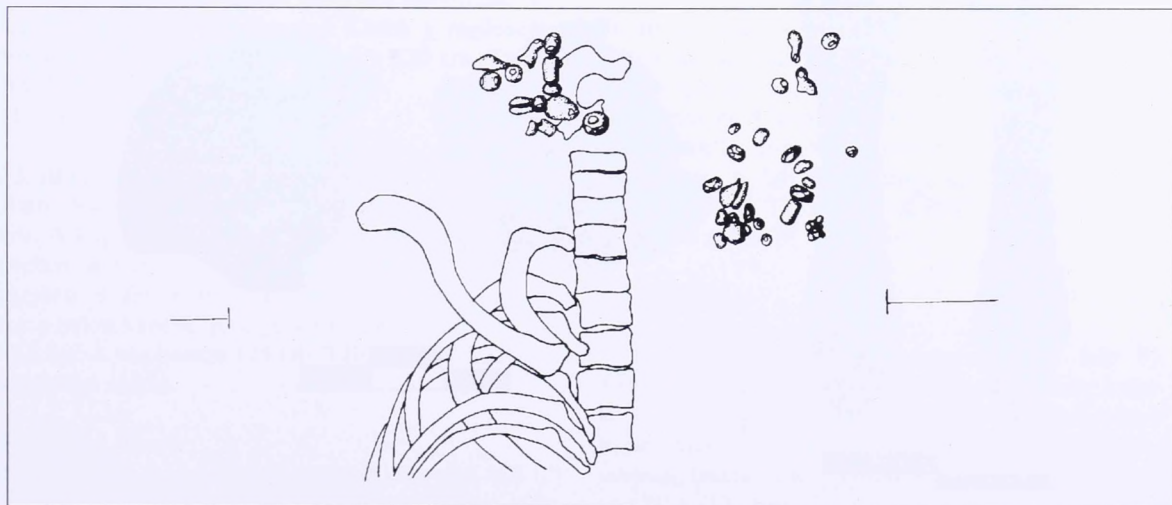
30. sír (23. kép 3)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan férfi váza. A koponya hátrafelé mozdult el. A sírfolt nem látszott. M: –25 cm. A váz hossza 170 cm. Tájolás NY–K 302°.

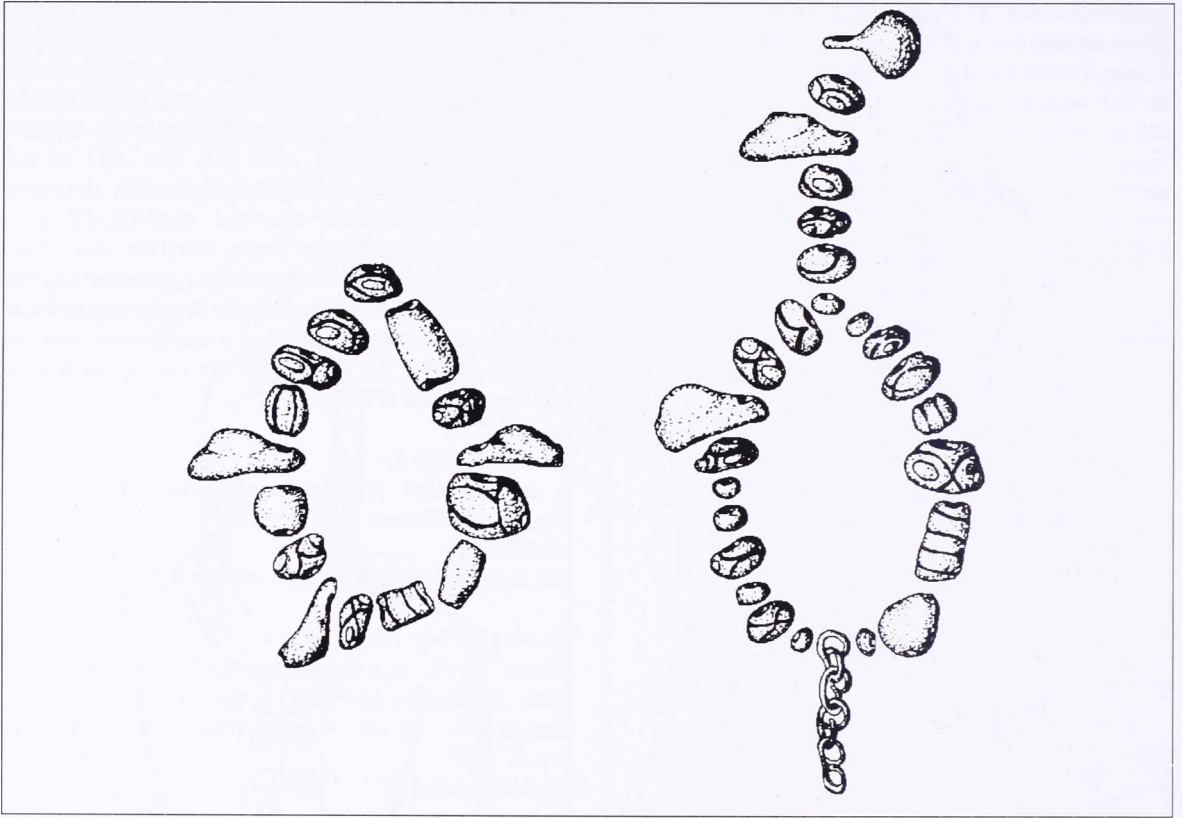
Melléklet nélkül.

31. sír (24. kép 1)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan váz. A sírfolt a koponya környékén nem volt megfigyelhető. A bal kéz a mellen, a jobb a medencében került elő, pontosan úgy, mintha tartott volna valamit a kezében a

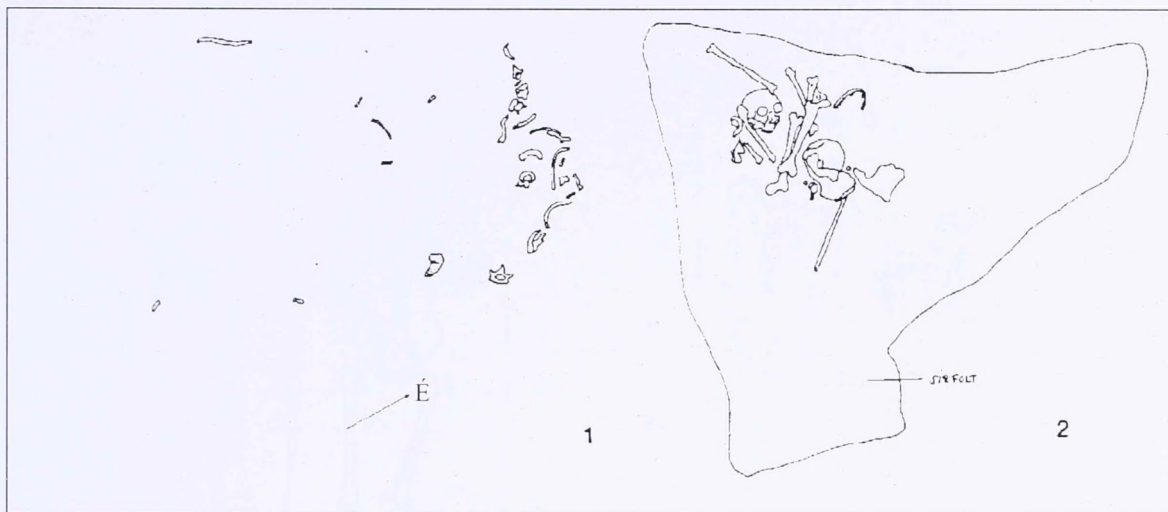
18. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Az 1. sír 2. szintjének rajza
Abb. 18 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Zweite Ausgrabungsschicht des Grabes 1

19. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Az 1. sír hajfonatviseletének rekonstrukciója
Abb. 19 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. Haarzopfreakonstruktion von Grab I

20. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: 21. sír; 2: szórvány érem
Abb. 20 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: Grab 21; 2: Münze, Streufund

21. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: a 6-7. sírok első bontási szintje; 2: a 6-7. sírok második bontási szintje
Abb. 21 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: erste Ausgrabungsschicht der Gräber 6-7; 2: zweite Ausgrabungsschicht der Gräber 6-7

halott. Ezt a feltevést erősíti, hogy a felszedéskor megfigyelhettük, hogy a kézfejek enyhén „ökölbe” szorítottak voltak. A sírgödör mérhető H: 175–180, Sz: 55–58, M: 45 cm. A váz hossza 180 cm. Tájolás NY–K 288°.

Mellékletek:

A térdkalácsszontok vonalában néhány *ezüstlemez* töredéket figyelhettünk meg, melyek a felszedéskor elmállottak.

32. sír (24. kép 2)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan gyermekváz. A koponyát jobbra (dél) felé fordították. Sírfoltot nem tudtuk megfigyelni. Kezek a medencébe helyezve. M: –80 cm. A váz hossza 120 cm. Tájolás NY–K 315°.

Melléklet nélkül.

33. sír (24. kép 3)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan váz. Gyerekek. A koponyát jobbra (dél) fordították. A bal kéz a mellen, a jobb a medencében került elő. Ebben az esetben is felmerülhet a gyanú, hogy valamit tettek a halott kezébe. A sírgödör H: 185, Sz: 50–55, M: –55 cm. A váz hossza 125 cm. Tájolás NY–K 325°.

Melléklet nélkül.

34. sír (24. kép 4)

Háton fekvő, bolygatatlan, nyújtott helyzetű női (?) váz. A karok és a lábak szétcsúsztak. A koponya jobbra billent. A csontok elmozdulása alapján talán koporsóba temették el a halottat. A sírgödör H: 200, Sz:

60–65, M: –50 cm. A váz hossza 165 cm. Tájolás NY–K 286°.

Melléklet nélkül.

35. sír (25. kép 1)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan váz. Teljes hosszában sötétbarna elszíneződést figyelhettünk meg. Valószínűleg annak a „bőrnek” (?) a maradványát, amelybe a halottat a temetéskor becsavarták. A sírgödör H: 212, Sz: 60–65, M: –80 cm. A váz hossza 166 cm. Tájolás NY–K.

Melléklet nélkül.

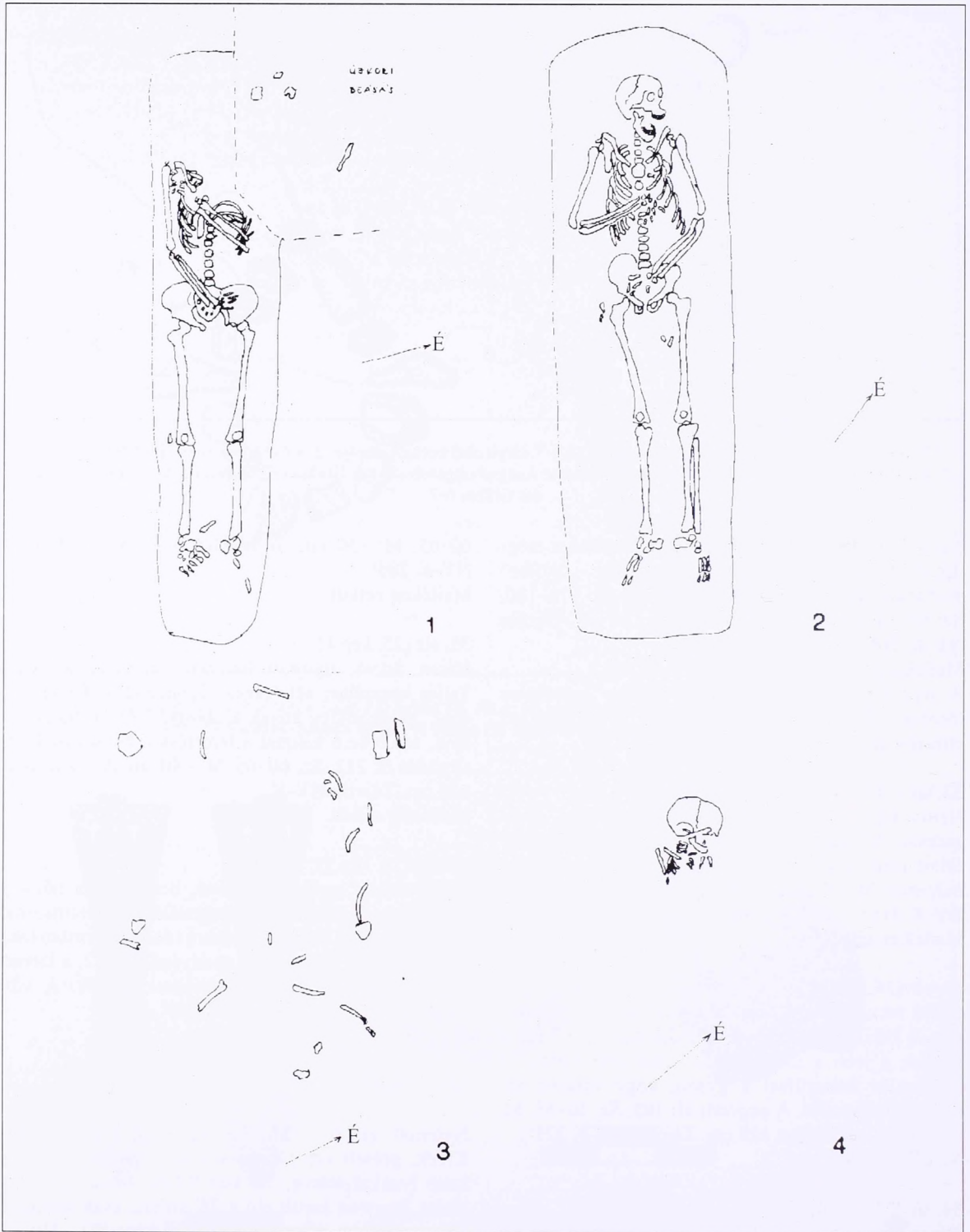
36. sír (25. kép 2)

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, bolygatatlan női (?) váz. A lábszárcsontokat a megtaláláskor a munkások fordították ki. A koponyát jobbra (dél) felé fordították. A sírgödör H: 195, Sz: a koponyánál 60–62, a lábnál 40–42 cm. A láb felé erősen keskenyedik. A váz hossza 150 cm. Tájolás NY–K 264°.

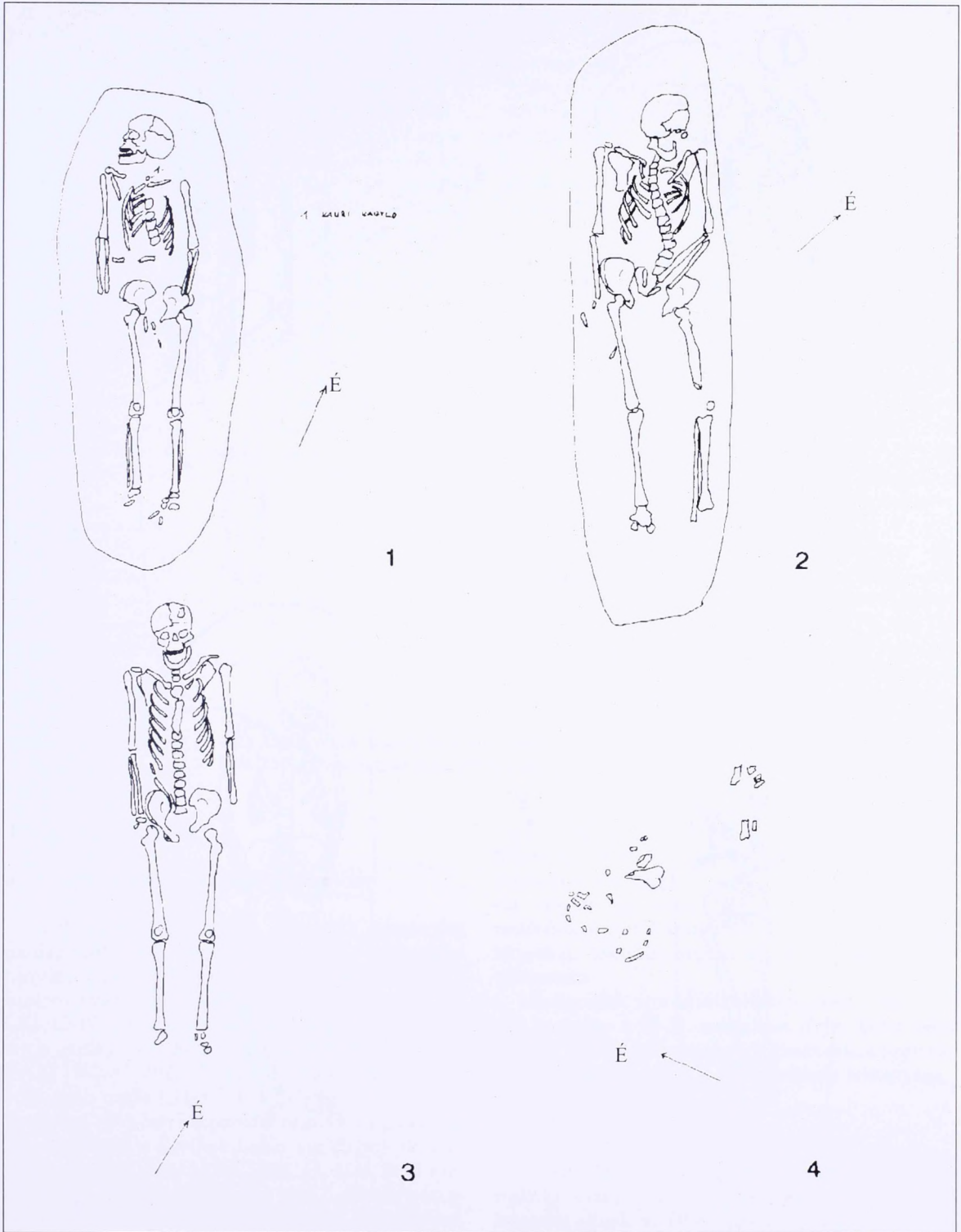
Melléklet nélkül.

Szórványok

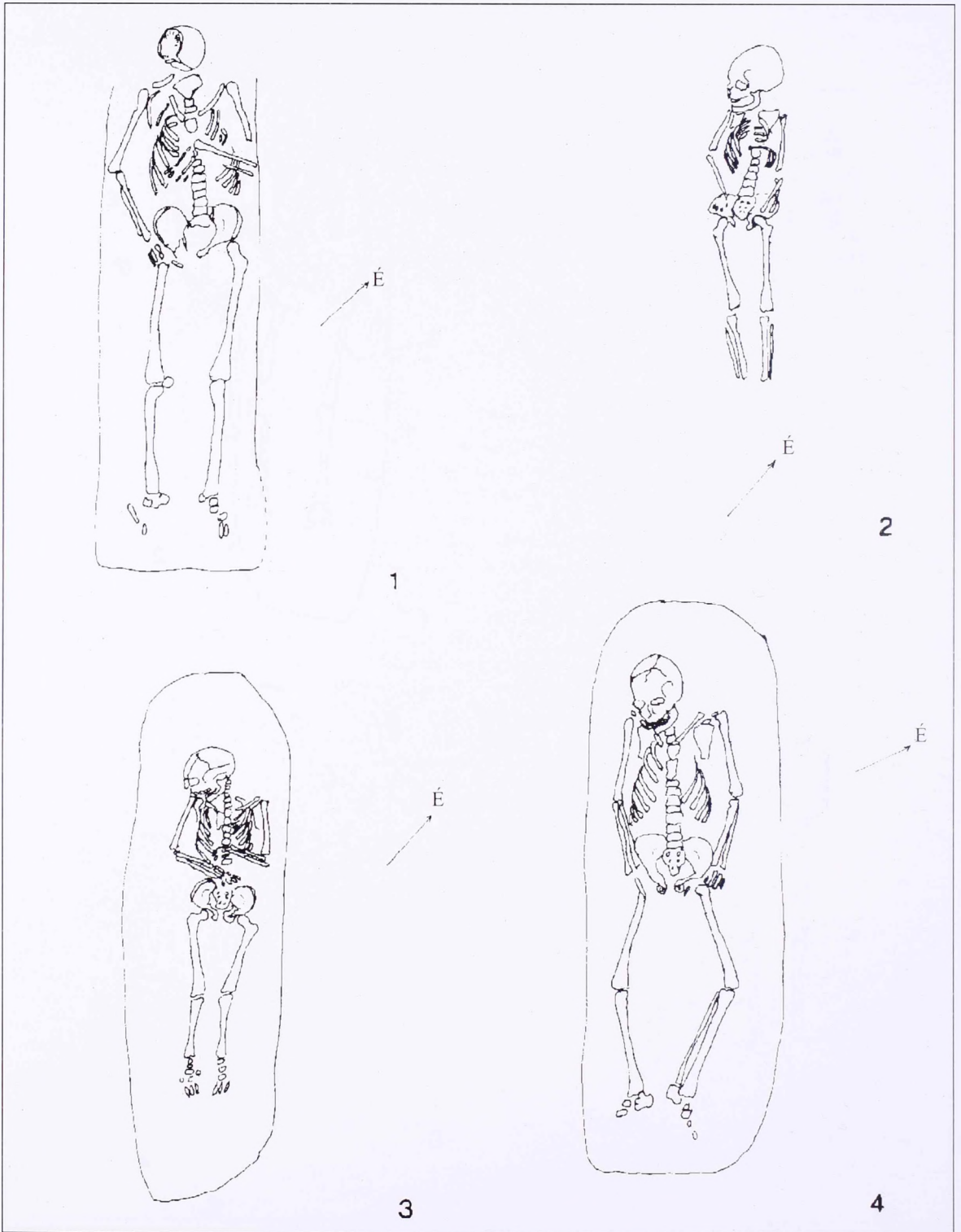
Nyomott gömb alakú *pasztagyöngy* (12. kép 8). Kerek, préselt *ezüst kaftándiszek* peremükön kettőkettő lyukkal átítve (12. kép 9-10). *Állatcsont*, nem kizárt, hogy ez került elő a 26. sírban, csak azután a csomagoláskor elkeveredett (12. kép 11). *Magkő* töredéke (12. kép 12). *Vilmos Auvergne-i gróf* (918-926) *ezüst érme* az 1. számú sír közvetlen környékéről (20. kép 2).²

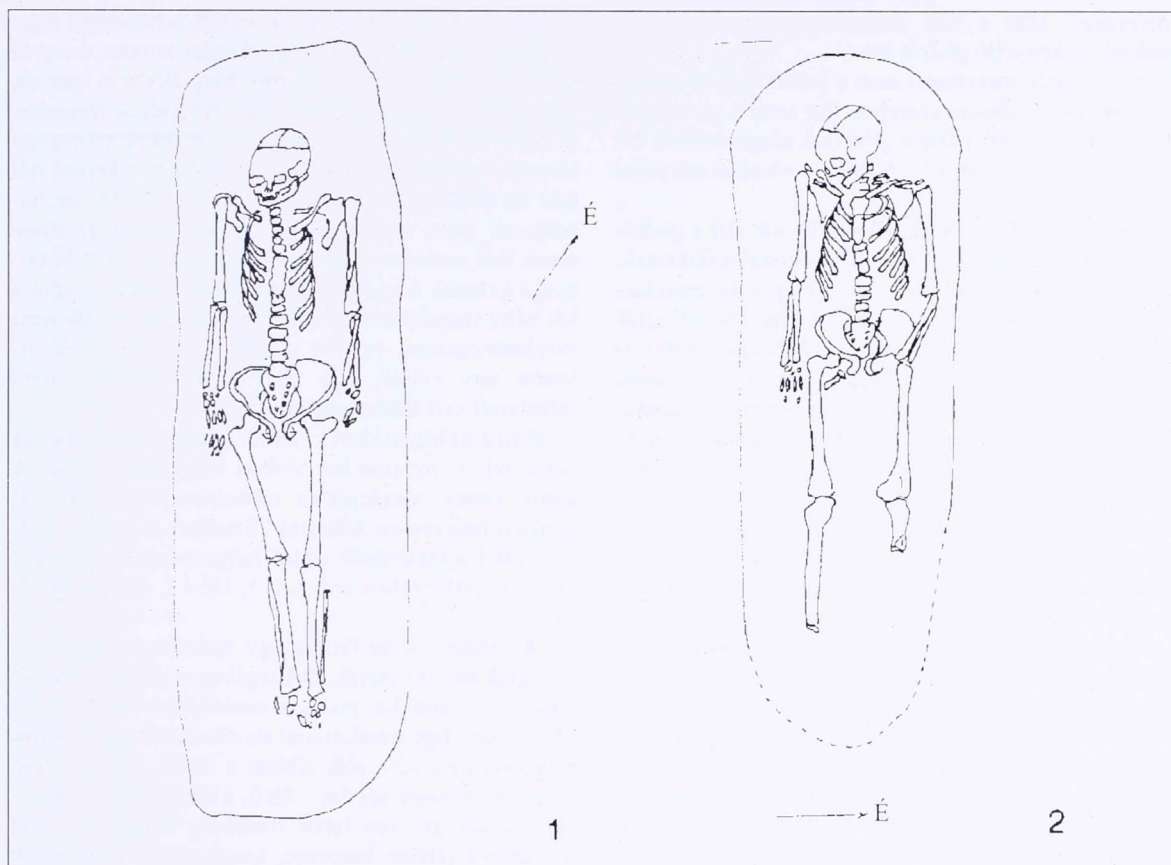
22. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: 12. sír; 2: 20. sír; 3: 21. sír; 4: 24. sír
 Abb. 22 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: Grab 12; 2: Grab 20; 3: Grab 21; 4: Grab 24

23. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: 27. sír; 2: 28. sír; 3: 30. sír; 4: 29. sír
 Abb. 23 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: Grab 27; 2: Grab 28; 3: Grab 30; 4: Grab 29

24. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: 31. sír; 2: 32. sír; 3: 33. sír; 4: 34. sír
 Abb. 24 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: Grab 31; 2: Grab 32; 3: Grab 33; 4: Grab 34

25. kép Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: 35. sír; 2: 36. sír
Abb. 25 Szolnok-Szanda Beke Pál halma III. 1: Grab 35; 2: Grab 36

A leletanyag értékelése

A temető környezete a honfoglalás korában

Mint közismert, Szolnok környéke viszonylag gazdag honfoglalás kori leletekben. Már a múlt század harmincas éve óta ismert és sokat idézett lelőhely a Szolnok-strázsahalmi lelet (FETTICH 1935, 81, Taf. LXI–LXIV). A szolnoki vár területén előkerült verekek is gazdag sír/vagy temető meglétét jelzi (KAPOSVÁRI 1982-83, 202, 42. kép). Az Alcsi-szigeten előkerült sírok mellé (DJM. 54. 9-2-7, MNM 1909. 43) társul egy 1993-ban teleprészlet házaival és gödreivel. De említhetjük a Szolnok Lenin Tsz (Ugar) 10. századi temetőjét (MADARAS 1996, 65–116). Ettől a temetőtől alig egy kilométernyire 10–12. századi köznépi temető néhány sírját mentettük meg 1997-98-ban. De hogy ne csak ilyen „távoli” lelőhelyeket említsünk, a szolnoki repülőtér területén egy 10-11. századi köznépi temető több sírja is megbolygatásra került;

vagy utalhatunk a közeli Kiss János utcában gázcső fektetése közben felbukkant palmettadíszes tárgyra. Ugyancsak leletmentettünk Szolnok-Szandán az iskola mögött egy erősen elpusztult 10. századi temetőrészt, melyből lovassírokat, s a hozzájuk tartozó tárgyakat, leleteket vittünk be a Damjanich János Múzeumba.

Mindezekből arra következtettünk, hogy a mai Szolnok környéke a 10-11. században sűrűn lakott vidék lehetett. Ebbe a környezetbe jól illeszkedik a Szolnok-Szanda Beke Pál halma I. és III. lelőhely leletanyaga.

Temetkezési szokások

A sírgödrök túlnyomó része lekerekített sarkú téglalap alakú. Van azonban ettől eltérő formára megásott sír is. Több esetben egyértelmű, hogy a megásott sír a láb felé erősen keskenyedik (pl. 3, 11, 27, 36. sír). Ezen sírok esetében úgy tűnik, hogy a sírgödör kialakításánál figyelemmel voltak a halott „test-

méreteire”, azaz a váll magasságában szélesebb, a lábánál keskenyebb gödröt ástak.

A sírgödrök méreteinél nem a halott testmagassága játszotta az elsődleges szerepet. Ezt azok a gödrök bizonyítják, amelyek mérete gyakorta meghaladta a két métert is (pl. 2, 8, 10, 12, 15. sír). A vázak ennél jóval kisebbek.

Két esetben (10–15. sír, illetve 13-14. sír) a gödröket úgy ásták meg, hogy azok közvetlenül érintkeztek. Nem igazi statigráfiák ezek, noha meg lehet mondani a megfigyelések alapján, hogy melyik gödröt ásták meg előbb és melyiket utóbb. Inkább úgy értelmezhető a gödrök egymáshoz való viszonya, hogy azok, akik a temetést végezték, pontosan ismerték a korábban megásott sírgödör helyét, s mellé ásták az újabbakat. Éppen ezért vethető fel az, hogy az eltemetettek között valamiféle szorosabb rokoni kapcsolat állhatott fenn. Talán az sem véletlen, hogy az egyik esetben nőket (13. és 14. sír), a másikban férfiakat (10. és 15. sír) temettek az egymással érintkező gödrökbe. Ebben az összefüggésben továbbgondolásra lehet érdemes az a tény is, hogy míg a 10. sírban reflexíj és üres nyíltegez került elő, a 15. sírban csak nyílveszők alkották a halott férfi mellékleteit. A 13. és 14. sír esetében pedig két koponyát úgy találtak, hogy azok „egymás felé néztek”, egymás felé fordították a temetést végzők, ami egyben azt is sugallja, hogy mindkét alkalommal ugyanazok vettek részt a halottak végső nyughelyének kialakításában.

Egy-egy alkalommal szinte bizonyossággal állíthatjuk, hogy a halottat *koporsóban* temették el. A 11. sírban a koporsó sírfolttól elváló elszíneződését is megfigyelhettük. Itt a koporsó méreteit is rögzíthettük. A koporsó H: 186 cm, Sz: 35-36 cm volt. A halottat a koporsón belül még vagy összekötötték, vagy valamibe (pl. bőrbe) erősen becsavarták. Ugyanezt a szokást – a bőrbe csavarva temetést – figyeltük meg a 35. sírban, ahol a váz teljes hosszában barna elszíneződésű szerves anyag maradványait bontottuk ki.

A csontok elmozdulása jelezte a koporsót a 34. sírban (TOMKA 1977-78, 48-49). A 8. sírban már az ácsolt koporsó deszkáinak szálirányát is megfigyelhettük. Ez a koporsó csapolással készült. Szélessége a koponyánál 43–45 cm, a lábánál 44–49 cm, hosszúsága 198–203 cm volt, míg a csontváz mérhető hosszúsága alig 120 cm volt.

A halott helyzete a sírban

A halottakat általában háton fekvé, nyújtott helyzetben találtuk a sírban. Ettől eltérő fektetés nem volt, hacsak nem tekintjük annak a 26. sírt, amelyben a halott lábai enyhén felhúzva, kissé oldalsó helyzetben kerültek elő, vagy a 34. sírt, amelynél a kar és a combcsontok erős „szécsúszását” rögzítettük.

Van azonban két olyan, a vázak bontásakor egyértelműen megfigyelhető temetkezési szokás, melyről érdemes külön is említést tenni. Még akkor is igaz ez, ha megfigyeléseink pontos okát nem tudjuk megadni. A temetéskor a halottak „fejét” jól érzékelhetően egy bizonyos irányba fordították. A tájoláshoz képest dél felé fordítva találtuk a 4, 11, 15, 17, 27, 33. sír halottjának fejét, míg a 20. és 26. sír esetén az irány észak felé mutatott. A jobbra (dél) felé fordított koponyájú halottak neme egy kivétellel (15. sír) nő, míg a két balra (észak) felé fordított halott neme – a mi nem meghatározásunk szerint – férfi volt. Mindezek ellenére úgy véljük, egy férfi – nő ellentétet nem feltétlenül kell feltételeznünk.

Mint a sírleírásokból kiderült, a halottakat általában háton fekvé, nyújtott helyzetben helyezték a sírba. A karok ennek megfelelően többnyire a test mellett nyújtott helyzetben feküdtek. Emellett azonban találtunk ettől a fektetéstől eltérő helyzeteket is. Mindkét „kéz” a medencében volt a 4, 5, 10, 11, 17, 18. és 32. sírban.

A feltárás során feltűnt egy speciális kéztartás is. Az egyik kéz (az esetek többségében a bal kar) a halott mellén, a másik kar pedig a medencében volt (4, 12, 31, 33. sír). Egy alkalommal az ellenkező pozíció volt megfigyelhető (20. sír). Ebben a sírban – a mi nem meghatározásunk szerint – férfi, a többiben nő nyugodott. Talán az sem lehet mellékes, hogy a 4. sírt leszámítva (ebben karperec, kauri csiga, bronzgomb volt) a többi sír melléklet nélküli. Igaz ez a 20. sírra is.

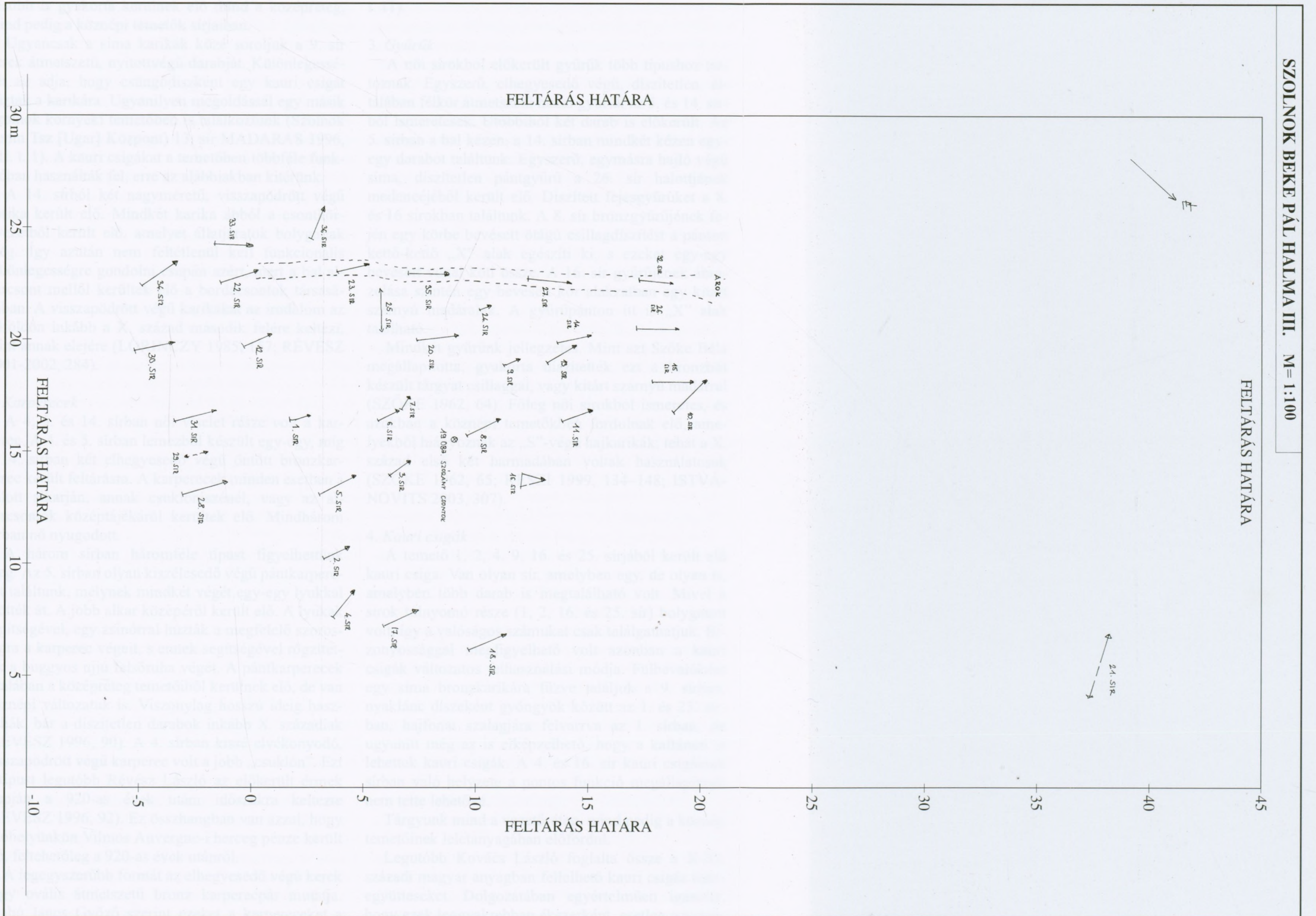
Számunkra ez a megfigyelés azt jelzi, hogy nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a temetéskor „valamit a halott kezébe tettek”. Ez persze sok minden lehetett, de megfigyeléseink alapján a legvalószínűbbnek a virágcsokor „kézbe” tételét tartjuk. A kéztartás tételes vallásokkal való azonosítása a temető egészének ismeretében nem igazán látszik valószínűnek.

Étel és ital adására utaló edény és állatsont a sírokból ritkán került elő. A 26. sírban a váz bal oldalán állatsontot bontottunk ki. Ez talán jelzi az ételmelléklet adása szokásának meglétét a közösségen belül. Annak az oka, hogy több esetben nem figyeltük meg a szokás gyakorlását, talán a nagyfokú bolygatottság a magyarázata.

Ékszerek

1. Sima karikák, fülbevalók

Sima nyitott végű ezüst, illetve bronzkarikákat a 3, 5, 15, 13. és 26. sírban találtunk. Általában a koponya környékéről kerültek elő, de az 5. sírban a váz medencéjében, az ujjpercek között találtuk. Ennek a nyitottvégű karikának az átmetszete félkör alakú, ugyanakkor a többi kör átmetszetet mutat. Míg a többség

minden bizonnyal egyszerű fülbevaló volt, addig az 5. sír nyitottvégű karikája gyűrűnek határozható meg.

Sajnos a megtalált ékszereknek különösebb kor meghatározó értéke nincs. A 10. században, de akár később is gyakorta kerülnek elő mind a középréteg, mind pedig a köznépi temetők sírjaiban.

Ugyancsak a sima karikák közé soroljuk a 9. sír kerek átmetszetű, nyitottvégű darabját. Különlegességét az adja, hogy csüngődíszként egy kauri csigát húztak a karikára. Ugyanilyen megoldással egy másik Szolnok környéki temetőben is találkoztunk (Szolnok Lenin Tsz [Ugar] Központ) 13. sír MADARAS 1996, XII. t. 1). A kauri csigákat a temetőben többféle funkcióban használták fel, erre az alábbiakban kitérünk.

A 14. sírből két nagyméretű, visszapödrött végű karika került elő. Mindkét karika abból a csontkörnyezetből került elő, amelyet állatjáratok bolygattak meg. Így azután nem feltétlenül kell funkcionális különlegességre gondolni csupán azért, mert a bal alkarcsont mellől kerültek elő a bordacsontok társaságában. A visszapödrött végű karikákat az irodalom az Alföldön inkább a X. század második felére keltezi, mint annak elejére (LÖRINCZY 1985, 157; RÉVÉSZ 2001-2002, 284).

2. Karperecek

A 4, 5. és 14. sírban női viselet része volt a karperec. A 4. és 5. sírban lemezből készült egy-egy, míg a 14. sírban két elhegyesedő végű öntött bronzkarperec került feltárára. A karperecek minden esetben a halott alkarján, annak csuklórésznél, vagy az alkarcsontok középtájékáról kerültek elő. Mindhárom sírban nő nyugodott.

A három sírban háromféle típust figyelhetünk meg. Az 5. sírban olyan kiszélesedő végű pántkarperecet találtunk, melynek mindkét végét egy-egy lyukkal ütötték át. A jobb alkar közepéről került elő. A lyukak segítségével, egy zsinórral húzták a megfelelő szoroságra a karperec végeit, s ennek segítségével rögzítették a buggyos ujjú felsőruha végét. A pántkarperecek általában a középréteg temetőiből kerülnek elő, de van köznépi változatuk is. Viszonylag hosszú ideig használják, bár a díszítetlen darabok inkább X. századiak (RÉVÉSZ 1996, 90). A 4. sírban kissé elvékonyodó, visszapödrött végű karperec volt a jobb „csuklón”. Ezt a típust legutóbb Révész László az előkerült érmek alapján a 920-as évek utáni időszakra keltezte (RÉVÉSZ 1996, 92). Ez összhangban van azzal, hogy lelőhelyünkön Vilmos Auvergne-i herceg pénze került elő, feltehetőleg a 920-as évek utánról.

A legegyszerűbb formát az elhegyesedő végű kerek vagy ovális átmetszetű bronz karperecpár mutatja. Szabó János Győző szerint ezeket a karpereceket a 930-as évek után kezdik el használni a magyar te-

metőkben (SZABÓ 1978-79, 66, 70. kép). Tömegesen ez a típus a köznépi temetők leletanyagában található meg, de előfordul az előkelő középréteg sírjaiban is (Karoson szórványként RÉVÉSZ 1996, 109. t. 7; 111. t. 11).

3. Gyűrűk

A női sírokból előkerült gyűrűk több típushoz tartoznak. Egyszerű, elhegyesedő végű, díszítetlen, általában félkör átmetszetű huzal gyűrűk az 5. és 14. sírből ismeretesek. Utóbbiból két darab is előkerült. Az 5. sírban a bal kézen, a 14. sírban mindkét kézen egy-egy darabot találtunk. Egyszerű, egymásra hajlító végű sima, díszítetlen pántgyűrű a 26. sír halottjának medencéjéből került elő. Díszített fejesgyűrűket a 8. és 16. sírokban találtunk. A 8. sír bronzgyűrűjének fején egy körbe bevésett ötagú csillagdíszítést a pánton kettő-kettő „X” alak egészíti ki, s ezeket egy-egy bevésett vonal köti össze. A 16. sír gyűrűjének ábrázolása szintén egy bevésett kör alakzatban egy kitárt szárnyú madáralak. A gyűrűpánton itt is „X” alak található.

Mindkét gyűrűnk jellegzetes. Mint azt Szőke Béla megállapította, gyakorta díszítették ezt a bronzból készült tárgyat csillaggal, vagy kitárt szárnyú madárral (SZŐKE 1962, 64). Főleg női sírokból ismeretes, és azokban a köznépi temetőkben fordulnak elő, amelyekből hiányoznak az „S”-végű hajkarikák; tehát a X. század első két harmadában voltak használatosak (SZŐKE 1962, 65; KESZI 1999, 134-148; ISTVÁNOVITS 2003, 307).

4. Kauri csigák

A temető 1, 2, 4, 9, 16. és 25. sírjából került elő kauri csiga. Van olyan sír, amelyben egy, de olyan is, amelyben több darab is megtalálható volt. Mivel a sírok túlnyomó része (1, 2, 16. és 25. sír) bolygatott volt, így a valóságos számukat csak találgathatjuk. Bizonyossággal megfigyelhető volt azonban a kauri csigák változatos felhasználási módja. Fülbevalóként egy sima bronzkarikára fűzve találjuk a 9. sírban, nyaklánc díszeként gyöngyök között az 1. és 25. sírban, hajfonat szalagjára felvarrva az 1. sírban, de ugyanitt még az is elképzelhető, hogy a kaftánon is lehetnek kauri csigák. A 4. és 16. sír kauri csigáinak sírban való helyzete a pontos funkció megállapítását nem tette lehetővé.

Tárgyunk mind a vezetőréteg, mind pedig a köznép temetőinek leletanyagában előfordul.

Legutóbb Kovács László foglalta össze a X-XI. századi magyar anyagban fellelhető kauri csigás leletgyűjtéseket. Dolgozatában egyértelműen igazolta, hogy ezek leggyakrabban ékszerként, esetleg amulettként kerültek a női és gyermeksírokba (KOVÁCS

1999, 63–84). Temetőnk mindenben alátámasztotta megállapításait.

5. Gyöngyök

A női sírok jellegzetes leletei a különféle gyöngyök. A nagymérvű bolygatás miatt még a sok szemet tartalmazó soroknál sem lehetünk teljesen biztosak, hogy a X. században felfűzött összes gyöngyöt megtaláltunk a feltárás során. Közel teljes sorok lehetnek az 1, 2. és 3. sírban, de erősen töredékesek a 9, 17, 23. és 25. sír sorai. A gyöngyszemek rendkívül változatos képet mutatnak. A legegyszerűbb fehér, zöld, világoskék pasztyagyöngyök mellett barna-, sárga-, szemes-, különböző színű folytatott-, hosszúkas „kőgyöngyök” egyaránt előfordulnak. Nem ritkaság a kubóoktaéder alakú karneol szem sem. A 17. sírban egy nagyméretű világoskék féldrágakő szem került elő (12. kép 4) egy különleges szépségű nagyméretű barna alapon sárga szemekkel díszített pasztyagyöngy társaságában (12. kép 5). A szemeken belül piciny háromszögek találhatóak, egy-egy vonallal tagolva. A gyöngysorokban előfordul kauri csiga, sőt az 1. sírban még egy nyúl átfürt ugrócsontját is megtaláltuk. Feltehetőleg talizmánként, óvó-védő funkcióban használták.

Feltűnő, hogy a gyöngysorok gyakorta kerültek elő olyan sírokból, amelyekben fémből készített ruhadíszek is voltak. Úgy tűnik, hogy ez a két viseleti elem kiegészíti egymást.

Ruhadíszek

1. Kaftánveretek

A temető leggazdagabb női sírjaiból kerültek elő az aranyozott ezüst, vagy ezüst kaftánveretek. Legtöbbjük kerek préselt rozetta (1, 2, 4, 8. és 25. sír és egy szórvány), míg a 25. sírből négyzet alakú öntött ruhadíszek kerültek elő.

A préselt ruhadíszeket általában a peremükön kialakított apró lyukak segítségével varrták fel a kaftánra. A 4. sír kerek rozettáját azonban egy kis fülecskével erősítették fel a felsőruhára, pontosan ugyanúgy, mint a 26. sír ruhadíszei esetében. A rozetták különböző préselötöveken készültek. Szinte mindegyik más és más mintázatú. Leginkább a két szórvány rozetta mintája hasonlít az 1. sír rozettáinak mintájához. Ezek azonban bizonyosan nem ebből a sírből származnak, így feltételeznünk kell még egy olyan kaftánt, amely az 1. sír kaftánjához hasonlíthatott.

Több sírban nem csupán egyféle ezüstdíszítmény ékesítette a felsőruházatot (1, 8. és 25. sír). Az 1. számú sírban a kerek, préselt ruhadíszek mellett préselt rombusz alakú aranyozott ezüst veretek is tartoztak a kaftánhoz. Rekonstrukciós kísérletünk bemu-

tatásakor igyekszünk igazolni, hogy ezek a rombusz alakú veretek nem külön ruhadarabokat, hanem a felsőruha gallérját díszítették.

Ugyancsak rombusz alakú aranyozott ezüst veretek kerültek elő a 3. sírből. A koponya környékének bolygatottsága miatt ebben az esetben nem tudjuk megmondani, hogy ezek a díszek egy „V” formájú ingnyakkivágást, esetleg kaftán gallárát díszítették-e. Mindkét lehetőség elfogadhatónak tűnik. A rombusz alakú aranyozott ezüst, valamint a kerek, préselt ruhadíszeket általában a X. századi középréteg asszonyainak viseletéhez szokás kötni, noha kisebb számban köznépi temetőben is előfordulnak (KÜRTI 1978-79, 337; BÁLINT 1991, 139). A náluk felsorolt temetőben azonban nem olyan nagy számban vannak jelen az aranyozott ezüst és ezüst ruhadíszek, mint a Beke Pál Halma III. temetőjében.

2. Füles gombok

A temető 1, 3, 5, 8, 9. és 16. sírjából kerültek elő fülesgombok. Előkerülési helyüknek viselettörténeti szempontból lehet jelentőségük.

1. sír: — 2 db, a kaftánveretek sorában lyukas végükkel egymás felé fordítva;
 - egy, a gerincoszlop bal oldalán, másodlagos helyzetben;
3. sír: — kicsiny bronzgomb a jobb felkarcsont felső végénél;
 - nagy, két félgombból álló gomb a felkarcsont felső végénél
5. sír: — nagy méretű fülesgomb, egyik fele a gerincoszlop felső végének bal oldalán, a kulcsont mellett
 - kis fülesgomb a gerincoszlop közepének bal oldalán, a bordacsontoknál;
8. sír: — három fülesgomb — kettő a gerincoszlop jobb oldalán, annak felső harmadának külső oldalán;
 - a harmadik a jobb medencelapáton;
 - kicsiny fülesgomb — a bal medencecsont felső szélé mellett;
9. sír: — kicsiny fülesgomb — a medencecsont jobb oldalán;
 - kicsiny fülesgomb — a medencecsont jobb oldalán, a másik gomb mellett;
16. sír: — kicsiny fülesgomb — a csontok körül.

A felsorolásból két megállapítást vonhatunk le. A fülesgombok két csoportra bonthatók. Vannak két öntött félgombból álló darabok és előfordulnak egybeöntött kisebb méretűek. Ahol a bolygatottság lehetővé tette a megfigyelést, ott kétféle alkalmazási módot rögzíthettünk. Az egyik esetben párosával kerülnek elő, a másik alkalommal az egyik darab a medence tájékán, a másik a felsőt testen (pl. 3. sír). Kronológiai értékük nincs, legfeljebb annyit említhetünk meg,

hogy a nagyméretű két félből összeillesztett gombok egyes temetőkben a gazdagabb női sírokban gyakoribbak (RÉVÉSZ 1996, 97-98).

3. Csörgő

Az 1. sírban a sértetlen gerincoszlop közepének jobb oldalán egy öntött füles csörgőt tártunk fel. A kiszélesedő alsó részen kereszt alakú kivágás teszi lehetővé a hangképzést. A tárgy női sírból került elő. Ez összhangban van Szőke Béla és Kovács László megállapításaival (SZŐKE 1962, 59–61; KOVÁCS 1988, 150-151), feltehetőleg a nyaklánc gyöngysorába illesztették csakúgy, mint a kauri csigákat, vagy az amulettként szolgáló nyúl ugrócsont.

4. Egyéb díszített töredékek

Van néhány olyan erősen töredékes tárgyunk, melyek pontos funkcióját nem ismerjük, de azért említésre méltóak. A 11. sírban (koporsós sír) egy olyan homorú vaslemezt találtunk, amely talán a koporsó díszeként is értelmezhető. A 25. sírban (13. kép 10) előkerült préselt palmattadisztes korong akár közép-tengelyesen felépített négyleveles korongként is rekonstruálható. Töredékes volta és a sír bolygatottsága miatt többet azonban nem mondhatunk róla. Csakúgy, mint a 26. sír kis öntött négyszög alakú bronztárgyáról (13. kép 14), melynek előlapját beütött háromszögekkel díszítették. Felerősítésére egy kicsiny ráforrasztott fülecske szolgált. A sírban a bal felkarcsont közepének belső oldaláról került elő, Elképzzelhető, hogy a kaftán díszítésére szolgált. A 9. sírban talált erősen töredékes bronzdarabok eredetileg talán egy áttört öntött bronzkoronghoz tartozhattak. A tárgy töredékes volta miatt ez azonban teljes bizonyossággal nem állítható.

Férfi sírok

A feltárt temetőrészlet egyik nagy ellentmondása a férfi és a női sírok közötti aránytalanság. A melléletek alapján a sírokban talált vázak túlnyomó része nőnek határozható meg. Nagy bizonyossággal csupán a 10, 15. és 21. sír határozható meg férfiak nyughelyeként, s az előkerült csontok alapján a 6-7. sír közül az egyik. Ráadásul ezek a sírok sajnos nem túlságosan leletgazdagok. A 10. sírban a reflexíj középső markolatát merevítették csontlemezzel, s ebben az esetben a halott mellé helyezték a vaspálcákkal merevített, ám üres tegezét is. A 15. sírban a koponya mellől került elő a négy rombusz alakú vas nyilcsúcs, egy ötödik – a köpüs, hegyes végű példány – pedig különállóan a bal felkar közepén a sírgödör fala mellett feküdt. A 21. sír néhány bronz „szíjvégenek” sajnos a pontos pár-

hozamát sem találtuk meg az általunk ismert X. századi anyagban.

A melléklet nélküli sírok csontvázai között ugyan akadhat még néhány férfinak meghatározható váz (pl. 20. és 30. sír), a megfigyelt aránytalanság azonban még így is feltűnő. Arra, hogy miképpen alakulhatott ki ez a helyzet, pontos magyarázatunk nincs. Nem lehet magyarázat az, hogy a temető középső részén egy nagyobb sírmentes területet tártunk fel. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a férfisírok mindegyikét elszántották, mert mint azt a 21. sír példája is igazolja valamilyen nyomnak – akár csontanyagban, akár tárgyanyagban – akkor is maradnia kellett volna.

A temető helye a X. századi leletanyagban

A temető részletes elemzése a feltártság fokának meghatározatlan volta miatt nem lehetséges. Két kérdésben mégis megkísérlünk véleményt nyilvánítani meglévő megfigyeléseink és a rendelkezésünkre álló leletek alapján.

Az egyik ilyen kérdés a temető időrendi helyzete a magyar anyagon belül, a másik pedig a közösség helye a 10. századi társadalmi hierarchiában. Egyik kérdésre sem egyszerű a válasz.

A temető 10. századra való keltezése nagy bizonyossággal állítható. A 10. századon belül azonban a közösség életének szűkebb időhatárok közé állítása egyáltalán nem problémamentes. Egymással is szembenálló adatok között kísérünk meg valamilyen egyensúlyt találni. A sírok keltezésénél meghatározó szerepet kap az előkerült érme még akkor is, ha sírhoz nem köthető, szórványleletről van szó. Mivel az 1. sír közvetlen közeléből került elő nem kizárt, hogy eredetileg ahhoz tartozott, csak a bolygatáskor került el onnan (?). Az érme Vilmos Auvergne-i gróf ezüstpénze (918–926), vagy a 924. évi, vagy a 926. évi kalandozások során kerülhetett a Tisza mellékeire. Egy ritkán előkerülő éremről van szó, a Beke Pál halmi III. lelőhelyen kívül mindössze két másik temetőből ismert (Kiskunfélegyháza, Radnóti Miklós utca 48. és Csekely/Čakajovce-Kostolne dülő). Azzal, hogy a Szolnoktól viszonylag kis távolságra lévő Kiskunfélegyházán nagyszámú hasonló érmet tartalmazó sír került elő, érmünk keltező értéke jelentősen erősödött. Tovább növeli keltező értékét az a tény, hogy a nagyszámú érmét tartalmazó kiskunfélegyházi sír utolsó érme is 926-ból való (KOVÁCS 1985, 37; KOVÁCS 1989, 39-40). Ezek alapján a temetőt a 10. század első felére, vagy a második harmadára kelteznénk. Ezt az időrendi besorolást támasztja alá a feltűnően nagyszámú archaikus keleti viselet meglete is.

Ugyanakkor az előkerült leletanyag egyes darabjai (pl. gyűrűk, gyöngyök, karperecek, de a fegyverek is) megengedik a temető 10. század második felére való keltezését is. Az teljességgel kizártnak tűnik, hogy egy ilyen kis sírszámú temetőt (az elpusztult sírokkal együtt sem lehetett 60–70 sírnál több) egy egész évszázadon keresztül használták volna. Ennek alapján az általunk behatárolt két lehetőség közül mi az első, korábbi keltezést tartjuk valószínűbbnek.

Hasonló kettősség figyelhető meg a közösség társadalmi hierarchiában elfoglalt helyének vizsgálatakor is. Lovas sír ugyan nem került elő, de a női viselet feltűnő gazdagsága, a palmettadíszes művészet jelenléte, a férfisírok fegyverrel történő „ellátottsága”, valamint a kalandozásból származó érem a katonás-

kodó középréteg felé mutat. Ugyanakkor az előkerült tárgyak túlnyomó többsége megtalálható a 10–12. századi köznépi temetőkben is. Sőt azokra talán még inkább jellemző, mint a középréteg leletanyagára. A köznépi temetők sajátossága a viszonylag nagyszámú melléklet nélküli sír is. Tehát vagy a katonáskodó középréteg egy kevésbé gazdag nyugvóhelyeként határozhatjuk meg a Beke Pál halmi III. temetőt, vagy pedig a 10. századi magyar köznép egy temetkezési szokásait, archaikus keleti viseletét még erősen őrző csoportját láthatjuk benne. Amennyiben az utóbbi lehetőséget fogadjuk el, a köznépi temetőkről alkotott képünkön módosítanunk kell. Feltehetőleg egy sor ez idáig a középréteghez sorolt temetőt kellene a köznépi temetők közé sorolnunk.

Függelék

ÚJABB ADATOK A X. SZÁZADI NŐI VISELET REKONSTRUKCIÓJÁHOZ

Mint az a sírleírásokból, valamint az előkerült tárgyak leírásából kiderült, a Szolnok-Szanda Beke Pál Halma III. lelőhely feltárása során jó néhány sírban a 10. századi női viselet elemeit oly módon figyelhetjük meg, hogy azokból megkísérelhetjük rekonstruálni az egykori ruházatot, és egy esetben a haj és a fülbevaló viseletét is. Rekonstrukcióra alkalmas megfigyeléseket az 1, 3, 8. és 26. sírban tettünk. Az ezekben tett megfigyeléseink alapján további sírokat is bevontunk az elemzésbe.

Mielőtt saját rekonstrukciós javaslatainkat bemutatnánk, röviden át kell tekintenünk az elmúlt több mint fél évszázad azon fontos közleményeit, melyekben a 10. századi magyar női viselet elemeivel foglalkoztak elődeink.

A 19. század – erősen romantikus – műalkotásainak honfoglalás kori viselet ábrázolásaihoz az egykori valóságnak szinte semmi köze sincs. A leletek ismeretén és azok sírokból történt megfigyelésén alapuló viseletrekonstrukció első jelentősebb eredményei László Gyula nevéhez fűződnek. Ezek mind a mai napig meghatározó jellegűek. László professzor tanítványai mesterük nyomdokain haladva végezték el az egyre bővülő leletanyag alapján az újabb és újabb rekonstrukciókat (pl. Dienes István és Bálint Csanád).

„A honfoglaló magyar nép élete” c. munkában a Szeged-bojárhalmi gazdag magyar asszony felsőruházatát, süvegét, ingét, kaftánját, övét, csizmáját mutatja be László Gyula. Rekonstrukciós rajzainak gazdag gyűjteménye ugyan csak jóval később vált közkinccsé (LÁSZLÓ 1982), de a honfoglaláskor régészetének művelői pontosan tudják, hogy a rajzok/rekonstrukciók többsége még az 1940-es, 1950-es

években készült. Miként közismert az is, hogy a Dienes István által rekonstruált orosházi női viselet rajzát is László Gyula készítette. (Annak ellenére is megemlíthetjük ezt, hogy Révész László egyik legújabb könyvében (RÉVÉSZ 2001, 19) Dienes Ö István szignójával közli. A rajzok közti különbség mindössze anynyi, hogy az 1970-ben készült rajz az eredetileg elnagyolt kiegészítéseit Dienes Ö István vonalassá tette). Ez az ábra egyébként Dienes István „A honfoglaló magyarok” c. munkájához készült. Így aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy a bojárhalmi és az orosházi nő viselete meglehetősen hasonlít egymáshoz.

Anélkül, hogy a kutatástörténet további főbb csomópontjait itt és most részleteznénk – ezek ugyanis megtalálhatók Kürti Béla kitűnő tanulmányában (KÜRTI 1996, 148–155) – témánk szempontjából elkerülhetetlenek tartjuk további három kutató eredményeinek kiemelését.

M. Nepper Ibolya a Hajdú- Bihar megyében előkerült újabb honfoglalás kori temetők tanúságai alapján tett kísérletet a női viselet rekonstrukciójára (M. NEPPER 1991, 52–54). Elsőként vetette fel annak lehetőségét, hogy a felsőruha szabása és annak díszítése nem feltétlenül szimmetrikus. Rekonstrukcióin több alkalommal is kerek nyakkivágás mellett „V” alakú díszítő-veret sorokat feltételezett, ugyanis a vereteket ebben a helyzetben figyelte meg a feltárásai során (M. NEPPER 1996, Abb. 6–8). Nézeteit felülírta 2002-ben megjelent munkájában (M. NEPPER 2002, Abb. 8, 90, 98, 196, 236–239, 303), melyben a rekonstrukciók egész sorát mutatta be. A sírrajzok azonban nagyon sematikusak, ezért nehezen ellenőrizhető a veretek

eredeti helyzete. Ennek ellenére érzékelhető az a sokszínűség, amely egy temetőn belül (pl. Sárrétudvari-Hízóföld) a női viseletben megmutatkozik. Igen feltűnő az, hogy minden olyan esetben, amikor kétféle, esetleg többféle, fémdísz kerül elő egy-egy csontváz mellől, akkor mindig felső és alsó ruha díszeként kezeli azokat.

Kürti Béla az algyői temető női sírjainak feltárása során tett megfigyelései alapján rekonstruálta a női viseletet, a pártától a veretes csizmáig. Példaadóan alapos kutatástörténeti áttekintése után (KÜRTI 1996, 148–151) saját rekonstrukcióit mutatta be. Megfigyelései alapján a kerek nyakkivágásokat – a veretek helyzetére alapozva – kereknek, a „V” alakú kivágásokat „V” alakú veretsorúnak mutatta be. Az ing és a kaftán díszének különféle elrendezését a László Gyula-féle megosztásnak megfelelően helyezte el rekonstrukciós rajzain (KÜRTI 1996, 3–6. kép).

Legutóbb Révész László foglalkozott viselet rekonstrukcióval a balotaszállási X századi női sír viselete kapcsán. Dolgozata két ponton is áttörést eredményezett: „...nem gondolkozunk-e túlságosan egysíkúan, amikor az egyes díszítmények funkcióját kizárólag a méreteik alapján határozzuk meg? A hagyományos régészeti felfogás ugyanis a méreteket tekinti döntő szerepűnek: a kisebb kétagú csüngőket *kizárólag ingnyakdíszként, illetve egyes esetekben pártadíszként*, a nagyméretűeket pedig *kívétel nélkül öv vagy kaftánveretként* értelmezik az ásatók (...). Ezek után önként adódik a kérdés: ugyan mi akadályos lett volna annak, hogy a kisméretű csüngőtagos veretek vagy a rombusz alakú díszítványok olykor a kaftán gallérját is díszíthették? Nem lenne talán tanúságok nélküli vállalkozás, ha valaki ebből a szempontból is átnézné a jól dokumentált, korszerű módszerekkel feltárt sírok leletanyagát. Már csak azért sem, mert már más tárgytipusok esetében bebizonyosodott a sémákban való gondolkodás tarthatatlansága” (RÉVÉSZ 2001, 21).

Ha ennek a rövid közleménynek a keretein belül most nem is vállalkozhatunk a „a jól dokumentált, modern feltárások” sírjainak összegyűjtésére és elemzésére, úgy gondoljuk saját ásatási megfigyeléseink közzétételével hozzájárulhatunk a honfoglalás kori női viselet egy szegmensének a fenti szelvényben történő újragondolásához.

A Szolnok-Szanda Beke Pál halma melletti temetőben ugyanis feltűnően nagy számú – s remélhetőleg pontos – megfigyelést tettünk. Egy sor sírban volt alkalmunk megfigyelni a kaftán fémdíszének rendszerét (1, 3, 8, 25, 26. sír és még egy szórványként előkerült, de nem a fenti sírokhoz tartozó ezüst veret). Ráadásul nem is egyféle rekonstrukció lehetőségét van módunk bemutatni.

Az 1. és a 8. sírban a kaftánt/felsőruhát függőlegesen két párhuzamos sorban díszítették a kerek préselt ezüst rozetták. Közös bennük az is, hogy mindkét ruhadarabot legalább kétféle ezüst veret díszíti, sőt amennyiben figyelembe vesszük az 1. sír öntött, áttört csüngőtagját, akkor azt háromféle. A díszítványok egy ruhadarabhoz tartozását az ásatási megfigyelések egyértelművé teszik (14–17. kép).

Az 1. sír kaftánjának gallérját rombusz alakú ezüst veretek, a 8. sírban pedig préselt félgömb alakú ezüst veretek díszítették. Ráadásul ez utóbbi díszek a galléron félkör alakban, az 1. sírban pedig „V” formában találhatók meg. Mindkét kaftánt a „mell” magasságában gombokkal kapcsolták össze. Különbözik azonban a deréktáji összekapcsolódás. Ezt az 1. sír esetében gombbal oldották meg, míg a 8. sírban vascsattal záródó övvel. A kétszintű bontás eredményeként az 1. sírban a halott hajfonatának díszítványát is megfigyelhettük. A két „copfba” szalagot fontak, s erre a szalagra gyöngyszemeket, kauri csigákat és egy rövid bronzláncot erősítettek. A viselethez tartozott még egy nyaklánc is, melyet gyöngyszemek, kauri csigák al kottak. Ezek közé fűzték föl egy nyúl átfürt ugró csontját, mely nyilvánvalóan óvó-védő amulettként került a sírba (15, 17–18. kép).

Egy teljesen más típusú ruhadísz-sor került elő a 26. sírből. Ebben az öt négyzet alakú öntött ezüst veret díszítette a kaftánt. Egy egyszerűen rendben találtuk ezeket. Három egymás alatt, egy sorban, a gerincoszlopon egymás alatt került elő. Nyilvánvalóan a ruha középvonalának egyik oldalát díszítették velük, míg egy-egy veret a gerincoszlop jobb és bal oldalán szimmetrikusan került elő.

A díszek felerősítési módja is teljesen eltér a többi kaftánveretnél található megoldástól. Míg azokat a veretek peremén ütött kicsiny lyukak segítségével varrták fel, addig ebben az esetben kicsiny forrasztott fülecskéket találunk a veretek hátoldalán.

A kétféle felerősítés talán a ruhák kétféle anyagára utalhat. Az egyébként is igen vékony, rendkívül sérülékeny, peremükön apró lyukakkal átütött vereteket textilre, esetleg selyemre varrhatták fel, míg azoknál, amelyeknél a fülecskés megoldást alkalmazták, finom cserzett bőr alapanyagra gondolhatunk.

Külön kell említenünk a 3. sírt rombusz alakú aranyozott ezüst vereteit. Az teljesen egyértelmű, hogy egy „V” alakú nyakkivágású ruhadarabhoz tartozott a veretsor. Ám ez a ruhadarab éppen úgy lehet ing, mint ahogy lehet kaftán is. Itt, ebben az esetben kell visszautalnunk Révész László megállapítására, miszerint egy-egy verettípust többféle módon is fel lehet használni.

A fenti négy rekonstrukció mellett – a sírok erős bolygatottsága miatt – több esetben csupán jelezni

tudjuk a kaftánviselet meglétét temetőnkben. Erre utal a 2. sír két préselt ezüst verete, a 4. sír kerek préselt fülecskés felerősítésű rozettája, a 25 sír (7. kép 8–10) többféle típusú díszített és díszítetlen préselt rozettái és veretei (ezek leginkább a 8. sír veret együttesével rokonok), valamint egy, a temető területéről előkerült préselt ezüst kaftán veret, melyet azért említünk külön ruhadarab díszeként, mert díszítésének kialakítása tipológiailag minden ezüst kaftándíszttől különbözik.

Feltétlenül említésre méltó, hogy azokban a sírokban, melyekben fémből készült ruhadíszeket nem találtunk, gyakorta kerülnek elő egyszerű füles gombok. Mégpedig pontosan olyan helyzetben, mint azok a gombok, melyek fémveretekkel díszített kaftánjainkhoz tartoznak. Ilyenek voltak Szandán az 5, 7. és 16. sírban.

Feltételezhetően ezek a gombok is kaftánokhoz tartoztak, csak ezeken nem voltak – vagy a bolygatások miatt elvesztek – a fémdíszek. De ezek is lehettek szépek, színesek, lásd az archaikus népviselet szebbnél szebb hímzéseit, bőrrátételeit bárhol a Kárpát-medence népi kultúrájában.

Ezekből a rekonstrukciókból néhány általánosítható következtetést is levonhatunk.

1. A közösségeken belül az archaikus keleti viselet a X. század folyamán még általánosan elterjedt lehetett.
2. Ez a viselet többféle formában, kivitelezésben jelent meg, mind a ruhák szabásában, mind pedig

annak díszítésében. Csak a ruhadarabok voltak úgymond egyformák (pl. kaftán), de az, hogy használtak-e nemesfém díszeket, s ezekből egy-egy darabon hányféléit, vagy pedig főként a földben nem igazán megmaradó díszeket alkalmazták (hímzés, rátét, stb.), az már az egyén ízlésétől, társadalmi jogállásától, vagyoni helyzetétől is függhetett. Természetesen a fémszereléssel díszített ruhadaraboknál is lehettek még hímzettek, rátétdíszesek, festettek is. Így azután egy alapelemeiben ugyan egységes, de megjelenésében igen sokszínű viseletanyag létezhetett még egy-egy közösségen belül is.

3. A Szolnok-Szanda Beke Pál Halma III. temető viselet megfigyeléseinek egyik fontos következtetése talán az lehet, hogy minden eddigi sematikus rekonstrukciós kísérlet helyébe egyéni rekonstrukciókat kell helyezni. Túl kellene lépünk a László Gyula nevéhez kötődő egysíkú, általánosnak elfogadott rekonstrukciókon mind a ruhadíszek ruhadarabokhoz való kötődése, mind pedig azok szabása tekintetében.
4. Végül – talán ezt emelnénk ki leghangsúlyosabban – a viseletrekonstrukciókban szinte kizárólag csak a konkrét egyedi megfigyelésekből szabad kiindulni. A ruhaviseletek igen színesek, sokfélék lehetnek még egy-egy közösségen belül is, nem is beszélve a kisebb-nagyobb tájegységek szokásairól, esetleg a különböző törzsek eltérő hagyományrendszereiről.³

Jegyzetek

- 1 A dolgozatot dr. Révész László lektorálta. Hasznos tanácsait megfogadtuk, azokat a szövegbe beépítettük. Munkáját ezúton köszöni meg a szerző.
- 2 Az érem meghatározását a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában végezték el Révész László közreműködésével. Munkájukat ezúton is megköszönöm.
- 3 A feltáráson Polgár Zoltán, Kasza Csaba és Megyes László kollegáim segítettek a legtöbbet. Munkájukért ez úton is köszönetet mondok. A rajzokat Bodnár Katalin készítette, míg a fényképeket Kozma Károly. Munkájukért szintén köszönet jár.

IRODALOM

- BÁLINT 1991
 DIENES 1972
 DIENES 1972a
 FETTICH 1937
 ISTVÁNOVITS 2003
- BÁLINT, CS., *Südungarn im 10 Jahrhundert*. StudArch XI. 1991.
 DIENES I., *A honfoglaló magyarok*. In: Orosháza története. (Szerk.: Nagy Gy.) 1972, 136–174.
 DIENES I., *Tiszavasvári - Aranykerti tábla*. RégFüz Ser. I. 1972, 25; 65.
 FETTICH N., *A honfoglaló magyarság fémművészete. – Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn*. ArchHung XXI Budapest 1937.
 ISTVÁNOVITS E., *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga*. In: Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. (Szerk.: Kovács L.–Révész L.) Nyíregyháza 2003.

- KAPOSVÁRI 1982-1983 KAPOSVÁRI GY., *A szolnoki vár kialakulása és helye a város települési képében*. SzMMÉ 1982-83, 164–201.
- KESZI 1999 KESZI T., *10. századi zárt lemezgyűrűk paizs alakúán kiszélesedő fejfel, pentagramma és madárbrázolással*. – *Geschlossene Plattenringe aus X. Jahrhundert mit Schildförmig ausgebreitetem Kopf, mit Darstellung von Pentagramma und Vogel*. In: A népvándorlaskor fiatal kutatói 8. találkozájának előadásai. (Szerk.: S. Perémi Á.) Veszprém 1999, 134–148.
- KOVÁCS 1985 KOVÁCS L., *A Kárpát medence X-XI. századi francia pénzei* ArchÉrt 112 (1985) 36–61.
- KOVÁCS 1988 KOVÁCS L., *A tímári (Szabolcs-Szatmár megye) honfoglaláskori temetőmaradványok*. – *Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár (Kom. Szabolcs-Szatmár)*. ComArchHung 1988, 125–158.
- KOVÁCS 1989 L. KOVÁCS, *Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit. Archäologische Untersuchung der arabischen, byzantinischen, westeuropäischen und römischen Münzen aus dem Karpatenbecken des 10. Jahrhunderts*. Fontes ArchHung 1989.
- KÜRTI 1978-1979 KÜRTI B., *Honfoglaláskori magyar temető Szeged-Algyón. (Előzetes beszámoló)*. – *Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő*. MFMÉ 1978-1979, 323–345.
- KÜRTI 1996 KÜRTI B., *A honfoglaló magyar női viselet. (Leletek és Rekonstrukciók)*. – *Die Frauentracht der landnehmenden Ungarn. (Funde und Rekonstruktionen)*. In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. (Szerk.: Wolf M.–Révész L.) Miskolc 1996, 148–161.
- KÖHEGYI—T. KNOTIK 1982 KÖHEGYI M.—T. KNOTIK M., *A madarasi (Bács-Kiskun Megye) honfoglaláskori temető textilpántjainak vizsgálata*. Cumania VII (1982) 191–200.
- LÁSZLÓ 1944 LÁSZLÓ Gy., *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944.
- LÖRINCZY 1985 LÖRINCZY G., *Szegvár-Szölökajla X. századi temetője*. – *Das Gräberfeld von Szegvár-Szölökajla aus dem 10. Jh.* ComArchHung 1985, 141–162.
- MADARAS 1996 MADARAS L., *Szolnok, Lenin Tsz (Ugar) 10. századi temetője. (Jász-Nagykun-Szolnok Megye 10. századi leletei és azok történeti tanúságai)*. – *Der Begräbnisplatz aus der Zeit der Landnahme in der Zentrale der Szolnoker „Lenin“ Lpg*. In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. (Szerk.: Wolf M.–Révész L.) Miskolc 1996, 65–116.
- M. NEPPER 1991 M. NEPPER I., *Sárrétudvar és környéke a XIII. századig*. BMÉ VI-VII (1991) 13–61.
- M. NEPPER 1993 I. M. NEPPER, *Neuere Gräberfelder aus der Landnahmezeit aus Hajdú-Bihar Komitát*. DMÉ LXIX 1991 (1993) 79–107.
- M. NEPPER 2002 M. NEPPER I., *Hajdú-Bihar megye 10-11. századi sírleletei 1. rész*. In: Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 3. (Szerk.: Kovács L.–Révész L.) Budapest-Debrecen 2002.
- RÉVÉSZ 1996 RÉVÉSZ L., *A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tiszavidék X. századi történetéhez*. – *Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Gesichte der oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. In: Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 1. (Szerk.: Kovács L.–Révész L.) Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2001 RÉVÉSZ L., *Aranyszántás Balotán. Gazdag honfoglalás kori női sírok Kiskunhalas környékén*. – *Goldenes Ackerfeld in Balota. Reiche Frauengräber der Landnahmezeit in der Gemarkung von Kiskunhalas*. Budapest-Kiskunhalas 2001.
- RÉVÉSZ 2005 RÉVÉSZ L., *Honfoglaláskori temető Tiszavasvári-Aranykerti táblán*. – *Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tiszavasvári-Aranykerti tábla*. JAMÉ XLVII (2005) 161–213.
- SZABÓ 1978-1979 SZABÓ J. GY., *Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege*. – *Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud IV. Absolute und relative Chro-*

- nologie des Friedhofes-Charakter des Friedhofes.* EMÉ XVI-XVII. 1978-1979 (1980) 45–136.
- SZŐKE 1962 SZŐKE B., *A honfoglaló és kora Árpádkori magyarság régészeti emlékei.* Régészeti Tanulmányok I. Budapest 1962.
- TOMKA 1977-1978 TOMKA P., *Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben. – Angaben zum Bestattungsbrauch der Bevölkerung von Kleinen Alföld in der Awarenzeit III. Sargebrauch im Gräberfelde von Táp.* Arrabona 1977-1978, 17–108.

GRÄBERFELD SZOLNOK-SZANDA BEKE PÁL HALMA AUS DEM 10. JAHRHUNDERT
(NEUE ANGABEN ZUR REKONSTRUKTION
DER LANDNAHMEZEITLICHEN FRAUENTRACHT)

Auszug

2001 wurde in der Szolnoker Gemarkung mit der Freilegung der Gräber eines neuen, bisher nicht bekannten Gräberfeldes aus dem 10. Jahrhundert begonnen. Es gelang, auf dem stark abgetragenen Sandhügel 27 Gräber zu erforschen.

Die Gräber gehörten zu einem größeren Gräberfeld – mit vermutlich 50–60 Gräbern –, das den Funden gemäß das Fundmaterial der reichen Mittelschicht der landnehmenden Ungarn enthielt.

Bei der Datierung des Gräberfeldes hilft eine zwischen 918 und 926 geprägte Münze des Grafen Wilhelm von Auvergne, die als Streufund in unmittelbarer Umgebung von Grab 1 zum Vorschein kam. Wilhelms Münzen kommen bei den Münzfunden der landnehmenden Ungarn relativ selten vor. Sie sind nur von zwei Fundorten bekannt. Eine größere Serie von ihnen fand sich in Kiskunfélegyháza und ein Stück im slowakischen Csekely. Zu den Ungarn mag die Münze im Laufe der Streifzüge von 924 oder von 926 gelangt sein, denn in diesen beiden Jahren kamen die ungarischen Reiter bis ins Gebiet des heutigen Frankreich.

Die Geschlechterverteilung der Gräber zeigt ein ungewöhnliches Bild. Von höchstens 4–5 Gräbern kann mit großer Sicherheit behauptet werden, dass in ihnen Männer ruhten. In diesen Gräbern fanden sich Waffen (Reflexbogen, Köcher, Pfeilspitzen) und bronzene Riemenzungen.

Die überwiegende Mehrheit sind Frauengräber. Diese Unverhältnismäßigkeit ist auf verschiedene Weise zu erklären. Zu berücksichtigen sind die gestörte Umgebung, der stark abgetragene Zustand des Sandhügels und vielleicht auch die Verhältnisse im 10. Jahrhundert. Vermutlich wurde durch gemeinsame Wirkung dieser Faktoren der Geschlechteranteil derart verändert.

In mehreren Gräbern war eine ungewöhnliche Handhaltung zu beobachten (z. B. Grab 8). Die eine

Hand lag auf der "Brust", die andere im "Becken", in einer Linie, genau in der Weise, als halte die Tote et was in Händen.

Ein besonders schöner Sarg lag in Grab 8. Der Köcher und der Reflexbogen von Grab 12 sind wohlbekannte Stücke der Periode, aber für die bronzene Riemenzunge aus Grab 7 gibt es derzeit keine genaue Analogie im ungarischen Material des Karpatenbeckens.

In vier Gräbern konnten auch genaue Beobachtungen über die Frauentracht der Mittelschicht im 10. Jahrhundert gemacht werden (Grab 1, 3, 8 und 26). Unter diesen ist Grab 1 hervorzuheben, wo nicht nur festgestellt wurde, dass man an dem Kaftan Silberbeschläge verschiedenen Typs als Verzierung verwendet hatte, sondern auch eine Halskette und die Verzierungen des Zopfes (Perlen, Schnecken, Amulette usw.) klar zu unterscheiden waren.

In Grab 1 und 8 zierten die Kaftane (das Obergewand!) runde gepresste Silberrosetten in zwei senkrechten parallelen Reihen.

In Grab 1 zierten den Kragen des Kaftans rhombische Silberbeschläge in "V"-Form, in Grab 8 gepresste Halbkugel-Silberbeschläge in Form eines Halbkreises. Beide Kaftane wurden in Brusthöhe durch Knöpfe geschlossen. Andererseits war auch das Schließen in Hüfthöhe zu beobachten, was bei Grab 1 durch einen Knopf und bei Grab 8 durch einen Gürtel mit Eisenschnalle geschah.

Eine völlig andere Kleiderschmuckreihe wurde in Grab 26 gefunden. Dort zierten den Kaftan fünf quadratische gegossene Silberbeschläge, drei lagen in einer Reihe untereinander parallel zur Wirbelsäule, je einer befand sich symmetrisch rechts und links neben der Wirbelsäule. Auch die Befestigung dieses Schmuckes unterschied sich von der der Beschläge auf den anderen Kaftanen. Während jene mit Hilfe kleiner

Löcher am Rand angenäht worden waren, befindet sich auf der Rückseite dieser Beschläge je eine kleine angelötete Öse.

Die zweifache Befestigungsart mag vielleicht auch auf den unterschiedlichen Stoff der Kaftane verweisen. Die im Übrigen auch sehr dünnen, außerordentlich leicht zu beschädigenden Beschläge mit kleinen durchgeschlagenden Löchern am Rand wird man auf feine Textilien, eventuell auf Seide aufgenäht haben. Dagegen kann man beim Material der Beschläge mit Ösen eventuell auch an fein gegerbtes Leder denken.

Gesondert soll noch die Funktion der einfachen Knöpfe mit Ösen genannt werden, deren Lage im Grab bisher wenig Beachtung geschenkt wurde. Im Gräberfeld von Szolnok-Szanda wurden diese in mehreren Gräbern – ohne sonstige Beigaben – in derselben Position gefunden wie bei den mit Metallschmuck verzierten Kaftanen (Grab 5, 7 und 16). Es ist nicht

auszuschließen, dass auch diese Knöpfe zu “verzierten“ Kaftanen gehörten, nur war auf ihnen kein Metall – oder ist wegen der Störungen verschwunden. Aber auch sie konnten schön, farbig gewesen sein, siehe die herrlichen Stickereien und Lederapplikationen der archaischen Volkstracht in der Volkskultur des Karpatenbeckens.

Auf Grund der Vielfältigkeit der in den Frauengräbern des Gräberfeldes beobachteten Tracht ist damit zu rechnen, dass in einer geschlossenen Gemeinschaft die unterschiedlichen Metallverzierungen auf jeweils andere Weise benutzt wurden. Je ein Typ von ihnen kann auf dem Kleid als Zierde, Schmuck erscheinen, eventuell auf Pferdegeschirren, andererseits sind die Hauptelemente der Tracht, wie beispielsweise die Schließung der Kleidung (Knöpfe, Gürtelschnalle) typisch gleich. Im Weiteren muss der Lage der scheinbar unbedeutenden Gegenstände im Grab größeres Gewicht beigemessen werden.

L. Madaras
Damjanich János Múzeum
Szolnok Pf. 128
H-5001

